TELEKESI
TÖRÖK ISTVÁN,

VAS- ÉS SOPRONMEGYE TÁBLABIRÁJA, A DUNÁNTÚLI EV. EGYHÁZ OSZLOPFÉRFIA, II. RÁKÓCZY FERENCZ KORMÁNYTANÁCSOSA ÉS HUSZÁREZREDESE, A PESTI VALLÁSÜGYI BIZOTTMÁNY TAGJA.

1666—1722.

EGYHÁZTÖRTÉNETI MONOGRÁFIA.

IRTA

PAYR SÁNDOR.

KÜLÖNLENYOMAT A PROTESTÁNS SZEMLE 1895. ÉVI VII. ÉVFOLYAMÁBÓL.

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA.
1896.

TELEKESI
TÖRÖK ISTVÁN,

VAS- ÉS SOPRONMEGYE TÁBLABIRÁJA, A DUNÁNTÚLI EV. EGYHÁZ OSZLOPFÉRFIA,
II. RÁKÓCZY FERENCZ KORMÁNYTANÁCSOSA ÉS HUSZÁREZREDESE,
A PESTI VALLÁSÜGYI BIZOTTMÁNY TAGJA.

1666—1722.

EGYHÁZTÖRTÉNETI MONOGRÁFIA.

IRTA

PAYR SÁNDOR.

KÜLÖNLENYOMAT A PROTESTÁNS SZEMLE 1895. ÉVI VII. ÉVFOLYAMÁBÓL.

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA.
1896.

TARTALOM.

I. A telekesi Törökök ősei. György a katholikus és János a protestáns ág feje. Török Imre és idősb Török István . . 2. lap.

II. Török István ifjúsága. Tanuló évei. Első katonai szolgálata Draskovich Miklós seregében Budavár alatt 1684—1686. Herczeg Esterházy Pál nádor udvarában és gróf Erdődy Sándor főispánsága alatt megyei szolgálatban 1686—1690. 7. »

III. Házassága és családi élete. Az Úr háza iránt való első szerelme. A győri egyházhoz, Lővey Balázshoz és Ács Mihályhoz való viszonya . . . . . 14. »

IV. Telekesi Török István szerepe II. Rákóczy Ferencz hadjáratiban. A fejedelem kormánytanácsosa lesz és egy dunántúli huszárezred vezénylő ezredese . . . . . 20. »

V. Török családja a háború alatt. Telekesi Török Bálint halála 1708. A háború utolsó évei és a szatmári béke . . . . 27. »

VI. Egyházvédő és építő munkája a szatmári béke után. A pápai és sobori egyházakhoz való viszonya. A soproni iskola javára tett alapítványa . . . . . 33. »

VII. Telekesi Török a pesti vallásügyi bizottmányban 1721. és 1722. 41. »

VIII. Telekesi Török halála és temetése. Özvegyének, Komáromy Kata asszonynak végrendelete . . . . . 45. »

IX. Telekesi Török István rövid jellemzése. A veszteség, mely halálával a dunántúli evang. egyházakat érte . . . . . 49. »

Feledség-nyomta földből, az egykor szép, de küzdelmes napokat látott vadosfai templomnak rég bezárt sírboltjából kisérlem meg kiásni egy dicső alakját a multnak.

Egyháztörténelmünk lapjai nevéről is alig ismerik ma már. Pedig volt olyan idő, hogy a dunántúli evangelikus egyházaknak évtizedeken át ő volt legerősebb fentartó oszlopa. Igen válságos időkben mint első állt ott Sionunk várfalain egész híven a bibliai képhez: egyik kezében karddal, a másikban vakoló kanállal. Tiszte szerint nem volt pap, de mégis ama «választatott nemzetség, királyi papság és szent népből való, melyet Isten sajátjának tart, hogy annak hatalmas dolgait hirdesse, a ki minket a setétségből az ő csodálatos világosságára hívott».

A politikai harczok évkönyveiben még előbb és többször reá bukkanunk tiszteletreméltó nevére. De az ő szereplésének súlypontja is azon időszakba esik, a melyről a magyarságát megtagadott nemzedék sok ideig nem tartotta illendőnek, hogy megemlékezzék. Nem oly hosszú ideje még, hogy Thökölynek, II. Rákóczy Ferencznek nemes alakjait kellő világításban láthatjuk. És ilyen elsőrendű csillagok mellett, csuda-e, ha feledés homályába merültek a kisebb nagyságok? «Nem feljebb való a tanítvány az ő mesterénél, sem a szolga az ő urának.»

Evangelikus egyházunknak mindenkor örömét, büszkeségét és a reá szórt rágalmakkal szemben védpajzsát képezte azon tősgyökeres magyar lakosság, mely itt túl a Dunán Sopron vármegyének termékeny Kánaánjában, a Rábaközben és Vasmegyében, a szabad levegőjű Kemenesalján a XVI. század óta híven kitartott a Luther értelmezése szerint való evangeliomi tanok és hitelvek mellett.

Főurak, magyar mágnások védelme alatt vert itt gyökeret a reformáció. A Nádasdy grófok, Tamás, Ferencz, Pál, vol-

tak az első nagynevű pártfogók. De már a dédunokának, a Vesselényi-féle összeesküvés miatt oly gyászos véget ért Nádasdy Ferencznek nagyravágyó terveihez a római egyház jobban illett csillogó keretűl és az 1643. évi Katalin napján a csepregi felső templomban egy váratlan aktussal jelentette ki áttérését.[1] A szó Nádasdy szava, de a kezek Esterházy Miklós kezei valának.

A főúri patronusok korszaka letűnt ezzel Dunántúlra nézve és az egyház védelme kizárólag a középnemességre maradt örökül. Ezen evang. egyházvédő középnemesi osztályból e dunántúli részen több kiváló családot ismerünk. Ilyenek voltak az elsők között: az Ostffyak, ilyenek a Vitnyédyek és ilyenek a telekesi Törökök.

A világiaknak ezen egyházvédő munkásságára kiválóan volt szükség akkor, mikor az I. Lipót alatti gyászos decennium (1671—1681.) után a soproni és pozsonyi országgyűlések csekély kedvezményeitől is meg akarta fosztani a katholikus többség a protestánsokat; akkor különösen, midőn a dunántúli evangelikusoknak hetven éven át (1673—1742.) püspökük sem levén, csak egy erős kezű, szabad lelkű, tehetős és áldozatkész világi vezető tarthatta össze a megvert és szétoszlott nyájat.

A XVII. századnak utolsó és a XVIII-iknak első két évtizedére esik hősünknek, ifjabb telekesi Török Istvánnak, ezen ősi nemesi család protestáns ágából az utolsó sarjnak, úgy hazafias, mint egyházi szempontból egyaránt fontos és áldásos működése. Arra az időszakra tehát, mely politikai tekintetben Rákóczy felkelése és a szatmári béke által, egyházi tekintetben pedig a Leopold-féle explanatio és az ezt követő királyi rendeletek, az 1714/15. évi országgyűlés és 1721. évi pesti vallásügyi bizottmány összehívása által nyert kiváló jelentőséget.

I.

A telekesi Törökök ősei. György, a katholikus és János a protestáns ág feje. Török Imre és idősb Török István.

Török nevű nemesi családok többféle előnévvel szerepelnek hazánk történetében.[2] A telekesi Török család Vasmegyének Telekes nevű helységétől vette előnevét. Ősi nemesi czímerükön lovon ülő vitéz látható, ki jobb kezében kardot, baljában pedig levágott török fejet tart. Családi hagyományuk szerint

[1] Hevenessy gyűjt. XXXIV. 19. Esterházy levele a jezsuiták bécsi provincialisához.

[2] Cserghető Géza a «Turul» 1892. évfolyamában tizenegy Török nevű család eredetét, czímerét és nemességét közli.

miként Scipió Karthágó lerombolásáért az Africanus nevet, úgy kapták őseik is a törökön nyert diadalaikért a törökverő Török nevet.

A családi törzsfán a XVI. századig tekinthetünk vissza. A maig is élő, de Dunántúlról elszakadt és katholikussá lett telekesi Törökök családi iratai között van egy genealogia is,[1] mely szerint Török *Osvald* volt az első törzsatya, ki Lándor-Fehérvárott Nádasdy László bán idejében a királynak lovas hadnagya volt.[2] Ennek fia volt Török *Farkas*, ki Szigetvárott Zrinyi Miklósnak volt lovászmestere s urával együtt halt is meg.[3] Ennek fia Török Bernát, ki Szigetvárnak megszállása előtt menekült ki anyjával a várból s később Nádasdy Kristófnak volt főprefektusa Egervárott.[4] Bernát fiai voltak *Pál* és *Benedek*, kik Nádasdy Tamás nádor udvarában szolgáltak mint nemes ifjak. Amaz a Bécsben tanuló Nádasdy Ferencz körül is forgolódik,[5] ez pedig midőn ősi fészköket, Telekest a török feldúlta, Nyitramegyébe, Sasvárra költözött és a Czobor-család jószágainak lett főkormányzója.[6]

Ezen telekesi Török Benedekkel (1591. és 1605. körül), kinek György, Pál, János, Ferencz, Erzsébet és István nevű gyermekei voltak, már nagyobb nevezetességre jut a család. György és János két, egymástól messze eltávozott s majd egymást egészen el is feledő ágnak lesznek alapítói.

György apja példáját követve, szintén Sasvárott lakik és lipói Bezenczi Kelemen kamarai tanácsos leányát, Zsuzsannát nőül vevén, tekintélyes vagyont szerez s II. Mátyás magyarországi kanczelláriájának expeditora s később a királynak udvari embere lesz. Jobb szerette a hadi zajt, mint a családi tűzhely csendjét.

János ellenben nyugodtabb természet, a ki szivesen veszi, hogy bátyjának egészsége «nem kiván otthon való sokáig lételt, hanem a hadakban való fáradságos munkát». Ő inkább otthon marad «vigyázásnak okáért hazánknak mostani állapotjához képest» és Amhat aga, vitéz török szavait idézi, a ki azt mondta: «Két atyafinak egyszerre nem jó hadba menni». De azért neki is

[1] Széll Farkas, Kihalt-e a telekesi Török család? Budapest 1891. 10. lapon.

[2] Káldy Miklós 1555. évi levele szerint Lándor-Fehérvárott Török Imre vitézkedett, Szalay Ágoston, Négyszáz magyar levél a XVI. századból 156. l.

[3] Szalay Á. i. m. 107. l.

[4] U. o. 108. 125. 224. és 260. lapon.

[5] Károlyi és Szalay, Nádasdy Tamás családi levelezése. 210. l.

[6] Széll F. i. m. 7. l.

voltak hadi érdemei. II. Ferdinándtól épen ezekért kapott nagyobb terjedelmű jószágokat.[1] János ezenfelül boldog Ausztria példájára szerencsésen is házasodott. Elvette ugyanis az utolsó enyingi Töröknek, Istvánnak, Pápa város földesurának († 1618. június 3.) özvegyét, gersei Pethő Margitot, a kivel a somlyói, jánosházai és szécsényi urodalmakat kapta. Ez utóbbi helyen, a vasmegyei Szécsényben lakott János családja. Innen igazgatták nagy kiterjedésű birtokaikat, melyek Vas-, Veszprém-, Győr-, Sopron-, sőt még Baranyamegyében is szétszórva feküdtek.

A többi testvér közül *Ferencz* is e tájon lakhatott, mert bátyjával együtt neki is vannak malmai a Répcze, Csáva és Ikva folyók mentén és sógoruk, Marczaltői Miklós, őt is Jánossal együtt kiskorú gyermekeinek gyámjául rendelé 1629-ben írt végrendeletében.[2] *Erzsébet* nevű nővérök ezen Miklósnak, az utolsó Marczaltőiek egyikének, volt a második felesége. Rokonságban voltak ezenkívül a darabosi Nádasdyakkal is, sőt az Esterházyak rokonságával is dicsekedhettek. *Pál* nevű fivérükről csak annyit tudunk, hogy Erzsébet nevű leánya Simándi Mihálynak lett a felesége. *István* nevű öcscsüket pedig, mivel ezen a vidéken nem találtak neki való urat, két paripával Pázmány Péter szolgálatába ajánlották.[3]

György és János még szeretetteljes hangon leveleznek egymással a messze távolból is. De leszármazó ivadékaik között már nagy lesz a közbevetés. El is feledik egymást, meg is halnak egymásra nézve. E nagy elidegenülésnek pedig két természetes oka van: a lakóhelyek nagy távolsága és a vallásbeli különbség. A telekesi Törökök ugyanis, mint a vasmegyeiek nagy része és Nádasdyék udvari környezete általában, a reformáczió hivei voltak eleitől fogva. De György más vidékre kerülvén olyan korban, a midőn Pázmány visszahódító munkája legjavában folyt, ha az apa nem is, de a fiai már bizonyosan a római katholikus egyház kebelében keresték üdvöket. A vasmegyei ág azonban élén Jánossal, hű maradt evang. egyházához és György ivadékaitól hitök elhagyása miatt el is idegenedett. Annyira megszakadt köztük minden érintkezés, hogy a XVII. század végén már nem is tudnak egymásról. S midőn a protes-

[1] A t. Török István temetésekor mondott beszédek. Lipcse, (1723) 117. lapon. Egyik főforrásunk, mely a következő beszédeket tartalmazza: Tóth János téthi paptól: Az Isten népének lakása stb; Torkos András győri paptól: A cédrusfának siralmas esete; Miskey Ádám sághi tanítótól: Virtus koronája; Haynóczy Dániel soproni igazgatótól: Oratio funebris.

[2] Győri tört. és régészeti füzete, Ráth K. és Römer Fl. IV. k. II. füzet.

[3] Széll F. i. m. 5. l.

táns ágnak utolsó sarját Vadosfán 1723-ban sírjába helyezik, a telekesi Török név teljes kihaltát gyászolják és a sírbolton megfordítva helyezik el az ősi czímert. Tekintélyes történetírók és genealogusok is kihaltnak tartották a telekesi Török családot a legújabb időkig,[1] míg nem Széll Farkas 1891-ben kimutatta, hogy a család a katholikus ágon tovább folytatódva maig is él és virágzik. Ugyanő közli ezen ágnak is részletes leszármazási tábláját.

Török János, midőn II. Ferdinándtól nagyobb javadalmakat kapott, úgy látszik, czímerújításért is folyamodott; mert, míg György megtartotta a fentebbi ősi czímert, János új czímerében balra fordult és szájában kardot tartó medve van festve, fölötte ezüst félholddal és arany csillaggal. A protestáns ágnak ezen czímeréről mondja Miskey:

Nemes vérek levén, otthon nem henyéltek,
De mezőt kivánván sok próbára keltek,
Pogány török vérrel, mint éh medve éltek
Melyért Török nevet, vitézséggel nyertek![2]

A katholikus ág itt nem érdekelvén bennünket, csak Jánosra és az ő maradékaira tekintünk, kik az enyingi Törökökkel rokonságban állóknak tudván magokat, egyházszeretetben is azok nyomdokain jártak.

Szécsényben, ezen a Gyöngyös partján fekvő vasmegyei helységben, hol Török János nejével és öt gyermekével állandóan lakott, virágzó egyházunk volt a XVII. században. Mikor Kis Bertalan püspök Musay Gergely esperessel (1642.) erre járt vizitálni, nem rég épült szép templomot talált itt, melyet a földesúr a kastélytól délnek a maga költségén építtetett. A paplak is ott állott a piaczon és szemben vele az iskola a folyó partján. Harang, oltári szerek, papi földek s egyéb fekvőségek, mind a Török János és Pethő Margit áldozatkészségét dicsérték. Gyomári Miklós uram volt a prédikátor. De már korábban is szenteltek papot Szécsényre: Serédi Mihályt (1612.) és Desericzi Mártont (1632.)[3] Mikor a gyermekek már növekedőben voltak, egy időre Pozsonyba tették át lakásokat Török Jánosék, mert Klesch Dániel iglói fiú, a soproni iskola későbbi híres tanára, itt volt házi tanítójok e század harminczas éveiben.[4]

[1] Nagy Iván, Magy. orsz. nemesi családi XI. 297. l. és Balogh Gy. Vasmegye nemesi családjai.

[2] Virtus koronája 117. l.

[3] Kis B. visitationalis jegyzőkönyve 1642. évről, Dunántúli egyházker. levéltár és az Egyesség Könyvének (Form Conc.) aláírt papok jegyzéke 145. és 315. sorszám alatt.

[4] Klein S. Nachrichten I. 157. l.

Töröknek, mint földesúrnak, több egyházra is kiterjedt patronusi gondja és kötelessége. Ilyenek voltak pl. szinte még Vasmegyében *Jánosháza*, és Sopronmegyében *Szent-Andráson* (Sobor filiával) a telekesi Törökök földesurasága alatt szintén korán volt már egyházunk. Musich Pált (1612.) és Tarcsány Jakabot (1634.) szentelték fel ide. Sőt *Egyeden* is volt már a XVII. században anyaegyházunk, mert Andreae Györgyöt még 1665-ben hozták ide. Győrmegyében *Móriczhidán*, hol a praemontrei barátoknak s később ugyanilyen apáczáknak volt zárdájok, kikkel Török János bizonyos birtokrész miatt sokáig pereskedett, szintén az ő védelme alatt állott fenn az ev. egyház.[1] *Kis-Babothra* is Török buzgalma terjedt ki, hol királyi muskatérosok már 1636-ban rombolták le az első evang. templomot.[2]

Török János az 1654. év elején már nincs életben, mert Pethő Margitot, mint özvegy sobori földesasszonyt említi az egyházlátogatási jegyzőkönyv. Az elhalt apa, szép családi koszorúval hagyta itt özvegyét. Három leánya közül Mária Chernel Istvánnak, Zsuzsánna Viczay Ádámnak, Anna pedig Rátky Menyhértnek lett a felesége.[3] Fiok kettő maradt: Imre és István.

Török Imrének Kisfaludy Borbála volt a felesége s csupa leányai maradtak: Margit Nádasdy Andrásné (fiok Imre), Krisztina gróf Esterházy Péterné (fiok Imre), Magdolna Vitál Andrásné, Katalin Szegedi Pálné, vasmegyei alispánné és Borbála, ki 16 éves korában hunyt el. 1677-ben már Török Imréné is, mint özvegy említtetik.[4]

Valószinű, hogy ezen leányok közül némelyik, pl. Esterházyné hitét is áldozatúl hozta házasságának. De az apa, valamint fivére István buzgó evangelikusok voltak. Ezen két fivérnek, valamint még akkor élő atyjoknak ajánlotta Farkas Imre csepregi nyomdász 1643-ban azon evangeliomos és epistolás könyvet, melyet a régebbi 1636. évi kiadás után készitett.[5] István pedig Fisztrovits György dunántúli szuperintendenssel és kőszegi pappal levelezett (1665.) a legnagyobb tisztelet és szeretet hangján.[6]

[1] Musay G. Regestái szerint (1661.) Szentmiklósi János esperessége alá tartozott és Győrmegye levéltára is azon 17 helység között említi, melyeknek a XVII. században ev. papjok és kőtemplomuk volt. Fehér Ipoly, Győrmegye egyet. leírása 570. l.

[2] Fehér I. i. m. 557. l.

[3] Birtokviszonyaikhoz adatok: Farkas S. Csepreg története 341. l.

[4] Ugyanott a 342. l.

[5] Lővey Balázs előszava e könyv 1698. évi bártfai kiadásában.

[6] Wilfinger E. J. A dunántúli superintendensek rendje, Sopron, 1796. 41. l

Imrének nem levén fiai, a családnak protestáns férfi ágát csupán ezen *idősebb István* plántálta tovább. Neje Orehóczy Katalin volt, talán épen azon kuscheróczi Orehóczy Ferencz leánya, a ki mint II. Ferdinánd kapitánya volt csapataival (1626.) Kőszegen. Az Orehóczyak mint bárók is említtetnek.[1] Ezen idősb István nejével együtt korán elhal (1668.), de már ekkor több gyermek gyászolta halálukat. Két leánya közül Zsuzsánna Vrágovits Györgynek, Juliánna Hevenesi Jánosnak lett a felesége. Az öt fiú közül pedig Zsigmond csecsemő korában elhalt, János, Pál és Ádám is magtalanul hunynak el. Csupán a legfiatalabb fiú, ifjabb István, történetünk hőse, alapít családot és nyujt reményt a törzs további felvirágozásához. De ez is fájdalom, csak rövid időre.

II.

Török István ifjúsága. Tanuló évei. Első katonai szolgálata Draskovich Miklós seregében Budavár alatt 1684—1686. Herczeg Esterházy Pál nádor udvarában és gróf Erdődy Sándor főispánsága alatt megyei szolgálatban 1686—1690.

Az ifjabb István, idősb Istvánnak és Orehóczy Katalinnak legifjabb gyermeke, 1666-ban született Szécsényben. Apját és anyját másfél éves korában két hónapi időközben veszíté el. Az így korai árvaságra jutott gyermeket testvérbátyjai Pál és Ádám neveltetik, a kik magok is művelt, tudománykedvelő férfiak voltak. A legidősebb fitestvér, János, valószinűleg korán elhalt, mert róla korán elhallgatnak forrásaink. Ádámról tudjuk, hogy megnősült, Gosztonyi Annát vevén el, de ő is korán és magtalanul halt el.[2]

Török István gyermekkora és tanuló évei azon időszakra esnek, a midőn a protestáns egyházra Pozsonyból Szelepcsényi vezetése alatt ama végzetes csapást mérték. Nyilvános iskolánk ekkor sehol sem volt A sopronit 1674-ben zárták be és 1682-ig így maradt. Győrből is 1671-ben űzték el az itteni iskola jeles vezetőjét, Ács Mihályt. Kőszegen is 1671—1673-ban vették el templomaikat és iskolájokat. Széchenyi György kalocsai érsek és győri püspök keze munkálkodott mindezekben.

Az ifjú Török ily viszonyok között csak házi neveltetést nyert. Jeles nevelőt találhattak számára Szécsényben is Perenyei Bálint lelkész és esperes személyében, ki azelőtt a kőszegi iskolának volt vezetője és a soproni gymnasiumba is fényes

[1] Chernel Kálmán, Kőszeg jelene és múltja II. 72. l. és Zsilinszky Mihály A magy. országgyűlések vall. tárgyalásai. III. 413. l.

[2] A fentebbi halotti emlékbeszédek és Széll F. idézett műve.

fizetéssel hívták, de nem ment.[1] Mert a szécsényi egyház Török János fiai alatt is virágzott. Musay (1661.) a Godi Imre kőszegi pap (előbb szanyi plébános és győri kanonok volt) esperessége alatti 21 egyház között említi. E századnak hetvenes éveiben szűnt meg itt is az evang. vallásgyakorlat, mert az 1681. soproni országgyűlésen Szécsény egyházának elfoglalása is ott szerepel a sérelmek között.[2]

Perenyeinek elzavartatása után pedig egy felsőmagyarországi tudós ifjúra, Okolicsányi Menyhértre bízták az ifjú nevelését. Ott tanultak ők ezen szomorú időkben a szécsényi kastélyban és pedig azon «magányos residentiában» melyet bátyjaik külön az ő számokra építtettek. Ezen Okolicsányi Törököt nem csak a deák nyelvre s a többi szokott tantárgyakra oktatta, hanem a hazai törvények és jog ismeretébe is ez által avattatott be.[3]

De nem nyugodtan és nem is sokáig időzhettek itt a múzsák nyájas körében. A vallási üldöztetések és a politikai harczok lármáját nem egyszer kellett közvetlen közelből hallaniok nekik is. Szécsényben is bezárták és elfoglalták a nagyatyja által épített templomot. És a szomszédságban Kemenesalján és Kőszegen még lesujtóbb dolgok történnek. A derék Ostffy Miklós nemesnek asszonyfai várát, melyet a Thökölyvel tartó kemenesalji önkénytesek őriztek s melyben a száműzött, de külföldről titokban hazajött szenczi Fekete István superintendens is oltalmat talált, I. Lipót ágyúkkal romboltatta le a földig. (1679.) Kevéssel utóbb pedig Kőszegen játszódik le az a diabolica comoedia, melyet Kollonics rendezett ezen szerencsétlen Feketével. A szenvedéseiben megtántorodott és fényes igéretekkel hittagadásra csábított, gyenge, szenvedélyes embert, városbirónak erőszakolja be előbbi papi székhelyére, hol ez most vad tivornyák és előbbi nyájának kegyetlen üldözésével akarja eltompítani háborgó lelkét.[4]

Ilyen drasztikus dolgok bizonyára mély nyomokat hagytak a vallásos szellemben nevelt, tehetséges ifjúnak jellemfejlődésében. Vagy helyesli az evangeliomi szabadság ellen rendszeresen űzött emez embertelen hajszát és ekkor a hitehagyó Nádasdynak és annyi másoknak útjára térve elhagyja ő is

[1] Fekete superintendens protocolluma 1670—72; Müllner M. A soproni főtanoda tört. 35. l; és Klein S. i. m. II. 496. l. szerint (1649.) Trencsénben tanult Tarnóczy Márton alatt s ennek itt egy vitairatát védte.

[2] Zsilinszky i. m. III. 498. l.

[3] Torkos A. i. h. 97. l. és Miskey A. i. m. 120. l.

[4] Chernel K. i. m. II. 116. l. Historia diplom. 128. l. I. Burii Micae 113. l.

világi és egyházi vezetőktől megcsúfolt egyházát; vagy pedig megborzad romlatlan lelke ily erkölcstelenség és ennyi igaztalanság láttára és elnyomott hitsorsosainak védelmére ajánlja fel ifjúi szivének lelkesedését, két erős karját és őseinek szép vagyonát. Az ifjú Török e jobb részt választotta.

Az idő és alkalom, hogy elhatározását tettekkel bizonyítsa be, nem késett. Hadi hírek jöttek Sárvár felől. És Török Istvánban, a ki alig volt több 17 évesnél, de a kit kortársai magas termetű, daliás szép ifjúnak rajzolnak, megpezsdül törökverő őseinek hősi vére, «mezőt kiván s próbára kel». Nem közönséges volt az alkalom, mely harczoló kedvét feltüzelte.

Az 1683. év tavaszán gróf Draskovich Miklós országbiró, a lefejezett Nádasdy veje, Sárvár ura és gróf Batthyány Kristóf tábornok, bármennyire hivei voltak is különben Lipótnak és ellenségei a protestánsoknak, a mint a török Bécsnek tartva ezen dunántúli részeket pusztítani kezdé, Thököly biztosainak (Káldy Péter stb.) rábeszélésére a fejedelem pártjára állottak és Kőszeg városának hódolatával egy időben jelentették a magukét is. Draskovich részéről az egy kis bosszú is lehetett Lipóttal szemben ipja haláláért.[1]

Egy-két örömnap derült ismét Kőszegnek megtört protestáns lakosságára. Thököly biztosa, Nagy Mihályi Ferencz, az elfoglalt egyházi birtokokból kiverte a jezsuitákat, s az evangelikusoknak adta át azokat. Július 19-én örömbeszédeket tartanak szent Jakab templomában a magyar és német papok. Hasonló dolgok történnek egyidejűleg Sopronban is, hol az evang. egyház szinte visszakapta vagyonát s a magyar sereg tábori lelkésze, a fentebbi Ács Mihály, már júl. 17-én tartott szent György templomában hálaadó isteni tiszteletet. Győrött is bevezeti a várparancsnok a protestáns lelkészeket elfoglalt egyházi javaikba.[2]

Ezen Draskovich vezetése alatt Thököly mellé sorakozott csapatok közé állott az ifjú Török is. «Kikele — a hogy Miskey zengi róla — mint fiók kerecseny fészke kosarából.» Mint hazájáért, egyházáért egyaránt hevülő ifjú a kézsmárki lutheranus gróf fiának ügyét ő is magáévá teszi. Maga a gyülekező hely, Draskovich gróf várkastélya Sárvárott, szintén beszélő kövekkel volt tele a vallását szerető ifjú emberre nézve. Egy századon át itt székeltek az evangelikus Nádasdy grófok. Itt volt

[1] Thaly Kálmán. Az 1683. évi táborozás történetéhez és Chernel K. i. m. 120. l.

[2] Chernel K. i. m. 124. l. és Müllner M. i. m. 50. l.

az evangelikusoknak nyomdájok, híres iskolájok és püspökeiknek székhelye. Alig egy évtizeddel pedig a most folyó események előtt a gályákra szánt papoknak panaszos jajkiáltásaitól visszhangzottak a várbörtön falai. A kinek voltak fülei a hallásra, az hallotta ezen szellemhangokat. Török Istvánnak voltak.

De ezen nyári napokra, mely a protestánsok reményeit felélesztè, hamar beköszöntött a sorvasztó, hideg ősz. A török seregek elvonulása és Tököly szerencsecsillagának hamari elhomályosodása után még ez évi szeptember végén a némettel diadalmaskodó klérus kemény bosszút állott mindenütt. Ennek Törökhöz igen közel álló példája történt Kőszegen.

1683. évi szept. 23-án vitte véghez Radonay Mátyás, zalavári apát és későbbi pécsi püspök, midőn herczeg Esterházy Pálhoz ment látogatóba katonakisérettel Fraknóra, hires kalandját, annyi durva vakmerőséggel, a mennyi csak egy baráttól és katonától kitelhetett. Vitézi tettre szökkenvén kedve a derék apátnak, lóháton megjelent a városban, királyi biztosnak adta ki magát, az evang. papot elcsukatta, több városi tanácsost bilincsekbe veretett, az evang. polgárok javait pedig huszárai fosztogatták. S midőn az első rémületből felocsudva, egy bátrabb kőszegi meg merte kérdezni: kinek felhatalmazásából teszi mind ezeket? emez apostoli szavakkal válaszolt az Úrnak felkent, alázatos szolgája: «Jőjjön ide az, ki még egyszer szememben kérdezősködni mer, mert ha valaki tudni kivánja, hogy kinek megbízásában járok el, annak pisztolyommal fogok válaszolni!» Csakis ilyen fellépéssel leplezhette hazugságát, mert Ittichen császári parancsnok maga jelenté ki, hogy Radonay vakmerőn visszaélt a király nevével és vasas németek sem voltak fedezetül az erdőségben, a mint ő ezt hiresztelé. Ilyen férfiú magasztalására készült azután a katholikus dicsének: «O Deus Adonai! Da plures Radonai!» S egy ilyen hősnek satelleséül szegődött a félőrült Fekete, ő mutogatván a katonáknak, ki az evangelikus, kit fosztogassanak.[1]

Ilyen és ezekhez hasonló fellépések mélyen sérthették vallásos érzelmeiben, mint minden protestáns magyart, úgy az ifjú Törököt is. De ott, a hol a haza java kivánta, félre tette sérelmeit. S ugyanazon Draskovicscsal, ki Thökölynél még meg sem melegedett s már is újra Bécscsel barátkozott, táborba szállott. Mert egy szép és nagy gondolat foglalkoztatja most a magyarságot. Az általános felbuzdulás, midőn Budavár felszabadításának reménye sorakoztatott egymás mellé kuruczot és

[1] V. ö. Chernel K. i. m. II. 129 l. Historia Diplom. 128—130. l. és századok 1891. évf. 813. l.

labanczot, Törököt is oda viszi az ősi várnak bástyái alá. Ott volt már Draskovicscsal az 1684. évi sikertelen ostrom alkalmával, két évvel később pedig mint húsz éves ifjút, őt is a győző vitézek között látja az emlékezetes szeptember második. E nap délesti óráiban ő is a 145 évig bitorolt magyar fővárosnak szabad földjére léphetett.[1]

Királyaink ősi fészke tehát szabad lőn. De vajjon biztosítva volt-e ez által az ország szabadsága is, melynek egyik lényeges feltételéül kivánta a nemzet Lipóttól a hit és lelkiismeret szabadságát? Mert már Zrinyi Miklós, a katholikus költő és bölcs államférfiú kimondá: «A protestánsok szabadsága és az ország szabadsága egy alapon sarkallik».[2] Nem kell-e majd a Budavár visszavételénél igénybe vett idegen segedelemért a nemzetnek legszebb jogaival is adózni.

Ős Budavár falai alól az ifjú Török visszatért vasmegyei birtokára. De ekkor is «a honn heverésnek nem üle porában». Mint képzett nemes ifjú a közpályára készül. E czélból herczeg Esterházy Pálnak udvarába véteti fel magát, talán még mindig Ádám bátyja ajánlatára.

Esterházy Pál, a nádor, fejedelmi fényű udvart tartott Fraknón és Kis-Martonban. Politikai alapelvében, hogy Magyarország csak Ausztria által üdvözülhet, sohasem ingott meg csak egy perczre sem. Ezen hűségéért kapta Lipóttól a német birodalmi herczegi méltóságot. Ő maga is büszkén írja magát «szentséges római birodalombeli» herczegnek. A római egyháznak egyedül üdvözítő voltát pedig a más hitűek között engesztelhetetlen gyűlölettel és vakbuzgó kegyetlenséggel hirdette. De voltak szelídebb, simább eszközei is, melyeket a jezsuitáktól és Kolonicstól tanult. A bucsújárást és csodatevő képeket magasztaló áhítatossági könyveket írt maga is, még többet iratott és adott ki. Az eretneküldöző vallási egyesületekbe mint «Sodalis Marianus» jegyezte be nevét. Mária szeplőtelen fogantatásának emlékére alapítványt tett és még öreg napjaiban is gyalog zarándokolt el Mária-Czellbe. Vallási buzgalma különösen azóta nem ismert határt, hogy a pápa megengedte neki fivére leányával kötött második házasságát. Első nejét, Thököly Máriát, Imre nénjét, hitehagyásra kényszerítette.[3]

De aszketikus gyakorlatai mellett nem vetette meg oly igen nagyon a világot és ennek hiábavaló örömeit. II. Rákóczy

[1] Torkos A. i. m. 97. l. Miskey A. i. m. 120. lap és Haynóczy i. m. 17. l.

[2] Pauler Gy. Vesselényi és társai összeesküvése. II. 238. l.

[3] Bauhofer Gy. Gesch. der ev. Kirche in Ung. 318. és 357. l.

Ferencznek vetették oly nagyon szemére fejedelmi fényüzését. No hát a palatinus túl tett rajta. Volt öt udvari főembere, hat titkára, öt jeles családokból való étekfogója (Káldy, Komáromy is köztük) és hét nemesi apródja. Udvari zenekara (26 zenészszel) kettő is volt, az egyik egyházi, a másik világi. Mert a herczeg maga is művész és költő volt egy személyben. Míg falvaiban a szegény jobbágyot vallásáért verték, börtönözték, addig a nagy úr a palotában hangszere mellett ülve szent nyugalomban írt és komponált egyházi és világi, költői és zenei darabokat.[1]

Ilyen környezetbe kerül az evangeliomi hitben, bibliai puritán szellemben nevelt ifjú. Épen jó helyre, akár csak József — ne vétsek szómmal — Potifár házába. Mint forrásunk mondja: «Magyarország főpalatinusának udvarában mint főember gyermeke, főember szolgák között másfél esztendőt úri és udvari magaviseléssel betöltött».[2] Ifjúkori nemesebb ambiczió vagy bátyjának kivánsága lehettek azon okok, melyek az ifjú Törököt ezen főurnak udvarába hozták, a kinek az evangelikusok ellen való ellenséges indulata nyilvánvaló volt. Egy törekvő fiatal ember előtt hol nyilhatott volna nagyobb tér a hivatalos pályára, mint a nádor udvarában. Ide jött hát joggyakorlatra.

A helyzetből érthető, de határozott adataink is vannak reá, hogy az ifjú Török itt sok kisértésnek volt kitéve. Sok olyan szertartásnak lehetett ő itt e túlbuzgó katholikus udvarban kénytelen-kelletlen szemtanuja, a mely ellen az ő vallásos meggyőződése tiltakozott, de a melynél ura iránt való tekintetből mégis legalább a szenvedőleges részvételre reá kellett magát adnia. Ellenfelei nem is késtek félremagyarázni ittlétét. Azt a súlyos vádat kovácsolták belőle, hogy Esterházy udvarában katholikus paptól fogadta el az oltári szentséget; sőt többet mondanak, hogy Kollonichnak reversalist adott áttéréséről. Ők a magok szempontjából okoskodtak. A ki Esterházy udvarában másfél esztendőt töltött, az nem lehet más, mint katholikus, vagy ha más vallású volt, úgy hitehagyott. Ezen kismartoni és fraknói tartózkodását még később is lesz oka megbánni Töröknek. De erről alább.

A testi, lelki szépségekkel ékeskedő eretnek ifjú, a kire tekintélyes vagyon is várakozott, különben is kiváló tárgya lehetett az érdeklődésnek a nádori palotában. Egy alkalmas menyasszony a főúri rokonságból például nem ért volna meg

[1] Thaly K. Az 1683. évi táborozás történetéhez; Bartalus István Esterházy P. egyh. zeneköltményei Bpest 1882; és «Esterházy Pál énekei» Irodalomtört. Közl. 1892.

[2] Torkos A. 1. i. m. 98. l. és Haynóczy D. i. m. 18. l.

Töröknek egy misét? Hiszen, mint fentebb láttuk, az Esterházyak már úgy is vettek feleséget a telekesi Török lányok közül, hadd kapjanak most egy vőlegényt is. A mit megtett az eszes Nádasdy, miért ne tehetné meg azt egy Török István is? A házasító politikát nem Mária Terézia találta fel.

Az a türelmetlen, vakbuzgó szellem a palatinus udvarában, mely csak Bécstől és Rómától várt üdvöt, nem olyan levegő volt, hogy az ifjú Török szabad szárnyon nevelődött lelkének egészségére válhatott volna. Ott is hagyta a nádor udvarát már másfél év múlva. Csoda, hogy eddig is kiállotta. Más működési tért keresett hát magának. Egy fokkal alantabb, mert a magasban nem jól érezte magát. A palatinus udvar köréből lement a megyéhez szülőföldére. Itt atyafisága is volt. A sógora Szegedy Pál, Török Kata férje, volt az alispán. Tulajdonképeni főnöke azonban más lett. «Onnand méltóságos gróf Erdődy Sándor nemes Vas vármegye főispánjának, ő exczellentiájának udvarába menvén, ott is mint főember gyermeke és mint úrfi applikáltatván, circiter három esztendőket dicséretesen elvégezett.» Igy halljuk élettörténetének további folyamát.[1]

Erdődy személye sem lehetett felettébb rokonszenves az ifjú előtt. Nagyra törő ember volt, királyi kamarás és titkos tanácsos, igen kedves ember az udvarnál és a klérusnál egyiránt, a más hitűek iránt pedig türelmetlen, e részben méltó segédje Esterházynak. A nála való szolgálatot is két-három esztendő alatt könnyen meg lehetett elégelni.

A katonai, valamint ezen hivatalos szolgálati évek alatt a világot és embereket tanulta Török megismerni fent és alant. Mint Miskey jellemzi:

«Osztán sok főrendek közt friss forgásával,
Bölcs, okos uraknak hív udvarlásával,
Tudós auctorok olvasgatásával:
Nagy tudományt szerzett szép okosságával.»

Jóval idősebb bátyjai közül, a még legtovább élt Ádám is ez időtájban halt meg valószinüleg. A fentebbi vádoskodók ő róla is azt a hírt terjesztették, hogy áttért és a katholikus hitben halt meg. Ha csak annyira igaz, mint öcscsének áttérési szándéka, úgy nem árt az emlékének. István lett az örökös bátyja után is. De mind eme gazdagsága mellett sem vonzotta és vakította el őt a főnemesség fénye. Ő jobban érzi magát azon protestáns középnemesség körében, mely Vasmegyében,

[1] Torkos, Miskey és Haynóczy az idézett helyeken.

különösen a Kemenesalján (Ostffy, Vitnyédy, Káldy, Kisfaludy, Vidos stb.) oly jelentékeny szerepet vitt. Műveltség, hithűség, hazaszeretet, vendégbarátság, gazdálkodás, a magyar nemesnek ezen szép erényei vonzzák az ő lelkét is. S mind ezekkel ékeskedve egyik tiszteletreméltó alakjává fejlődik hazánk kétszáz év előtti jó táblabiráinak. Az is lett belőle, tekintetes, nemes, vitézlő, nemzetes úr, Vas- és Sopron vármegyék táblabirója. E mellett azonban nagyobbra is termett.

III.

Házassága és családi élete. Az Úr háza iránt való első szerelme. A győri egyházhoz, Lővey Balázshoz és Ács Mihályhoz való viszonya.

E közben eljött már az az idő, a mikor a szíve is, a nagy gazdasága is elevenen érezteté Törökkel: nem jó az embernek egyedül lennie. Házasságával a szerencsét nem e világ értelme szerint csinálta. Szive szerint választott, nem a számító észnek messze néző tervei szerint.

Nagy-Győr városában a reformata ecclesia elei között szerepel ez időben nemzetes és vitézlő Komáromy István uram, győrmegyei táblabiró. Ezen jó úrnak tisztes házán és ebben is Kató leányasszonynak kedves alakján akadtak meg Törökünk szemei. Régi református nemesi család volt ez is. Az 1617. évi telekkönyv szerint az ősi Komáromy-ház, István magyar seregbiró háza, ott volt a szent Miksa-utczában (a mai Városházutcza) a jobboldali soron, Himmelreich György, akkori pannonhalmi főapát lakása mellett.[1] Komáromy Kata atyjáról két helyen emlékeznek a győri ref. egyház évkönyvei. Mikor az ekklézsia 1687. követeket küld az országgyűlésre, ezek megbizó levelét Komáromy István, mint előkelő egyháztag második helyen írja alá. És 1688-ban Komáromy uram felfogadott török gyermekét kereszteli Mocsay István prédikátor István névre. Azon fogságba jutott árva török gyermekek közül való lehetett ez is, a kiket a Buda várából kivert törökök hagytak itt magok után. Győrött mind a két protestáns egyház anyakönyvében fordul elő több ilyen eset.[2] Komáromy István később alispán is volt, még pedig a kuruczok alispánja, kit a győrmegyeiek a Győr várába szorult

[1] Villányi Szaniszló, Győr város helyrajza a XVI. és XVII. században. Győr, 1882. 143. l.

[2] Liszkay József: A nagy-győri ev. ref. egyház multja és jelene. Győr, 1868. 19. és 31. l.

labancz alispánnal szemben választottak s mint ilyen 1707-ben a győri szőlősgazdák jogait védte a garázdálkodó katonasággal szemben.[1] Tehát méltó ipja vejének.

Az 1690. esztendőben Győr-Újváros oratoriumában adta össze az ifjú párt Mocsay vagy Lővey Balázs, a győri papok valamelyike, miután előbb már «a keresztényeknek szép rendi szerint egymásnak jegyesül valának elgyürűzve».[2] Talán még a katonai évek idilljének volt folytatása e szerelmi házasság, a mikor Török Draskovich seregével vonult Győrön át; de sopronmegyei birtokai sem voltak oly messze, hogy a győri házhoz többször ne lett volna alkalma be-betekinteni.

Gazdagság tekintetében a választott menyasszony a telekesi Török házzal bizony nem vetélkedhetett, de István arájának lelki kincseire tekintett. A fiatal feleség e házasság által nagy tisztességre jutott. E viszonyt Török halálakor a halotti szónok is kiemeli, midőn az özvegy veszteségét ecseteli. «Annak ékessége — úgymond — volt egyetemben a te ékességed is. Hol ki lehetett volna, ki az te Tekintetes Uradat szerette, bücsülte, tégedet ő uri állapotyáért nem becsüllött volna? A menynyire tudom: valamerre fordultál, mihelt megtudódott: a Török Asszony vagyon itt, az tartotta magát szerencsésnek, a ki Tekintetes Uradnak híreért, nevéért néked mentül tisztességesebben udvarolhatott. Nagy urak is meghajtották magokat előtted és mindenek illendő tisztességet attanak tenéked. De már ezek nagyobb részint elmultanak tüled, mert elesett a te Cédrusfád mellynek gyönyörűséges gyümölcsével, nagy uri jövedelméből, mint főasszony úgy éltél, úgy disponáltál mint asszony, akár tulajdon jószágidon, s akár más böcsületes helységekben, mint főuri és Tekintetes Asszony mindenkor s mindenütt kiállottál. Sőt sokkal nagyobb titulussal biró némely főrendek az Isten áldásának gyümölcsét oly gazdagon nem vették, mint te vetted boldogult uradnak gondviselése által. Elesett a te Cédrusfád, melynek erőssége a te erősséged volt, a te oltalmad, a te gyámolod, a te istápod.»[3]

Hit dolgában is volt köztük egy kis eltérés. Mert a férj az augustana, a nő pedig a helvetica confessióra tett fogadalmat, de az áldott uniót ily gyakorlati értelemben, a tiszta szivek önzetlen szeretetében még sehol sem valósították meg oly szépen, mint e szerelmesek házas frigyökben. A férj is, nő is első

[1] Thaly Kálmán: «II. Rákóczy F. levéltára». Első oszt. IX. kötet 440. lap.
[2] Torkos A. i. m. 98. l.
[3] Torkos A. i. h. 104. l.

sorban a maga hite cselédivel tesz jót, de, mint alább látni fogjuk, mindegyik magáénak vallja házastársa hitrokonait is és örömmel osztják meg javaikat velök is.

A legszebb idejében, 24 éves korában nősült férfiú ifjú nejét nem Vasmegyébe, az ősi fészekbe viszi, hanem ez időtől fogva rábaközi birtokait, ezt az áldott Kanaánt, nevezetesen pedig Egyedet választja állandó lakóhelyül, hol szintén szép kastélya volt és Sobor, Szent-András falvak is uradalmához tartoztak. Itt élte ő házas élete boldog napjait csendes családi körben, általános tisztelettől környezve, ősi magyar szokás szerint, vendégszerető, nyilt házat tartva, melyben a rokon és barát őszinte, hű szivet, a tudós Maecenást, a pap patronust, a szegény segedelmet, a szenvedő vigasztalást, a sorsüldözött menedéket talált. Az egyedi kastélyban az előkelő, magasrangú rokonok mellett a szegény, kopott ruhájú pap és tanító is szivesen látott vendég volt. A baráti, sőt komasági viszony ezekkel szemben sem volt terhökre.

A családi kertben is korán fakadtak egymás után a reményteljes bimbók. *Bálint*, az elsőszülött fiú már a következő 1691. évben látott napvilágot. S talán nem megyünk messze következtetéseinkben, ha azt mondjuk, hogy ezen elsőszülött keresztelőjekor a nagyenyingi Török Bálint neve és emléke lebegett a szülők szemei előtt, a kit ősüknek tiszteltek a telekesi Törökök is. Még két fiúval ajándékozta meg őket később a gondviselés, Lajossal és Antallal. De ezek közül az első hét éves korában hunyt el, Antalt pedig mint egy hónapos csecsemőt fektették már a sobori sirboltba.

Igy hát az egyetlen Bálint lőn a család reménye és szemefénye. Nagy gondot is fordítottak a szülők e fiuknak neveltetésére. Ha a házi neveléssel be nem érték, pedig házi tanítót is akárhány jeleset kaphattak papi barátaik közül; úgy Győrött és Sopronban találhattak a serdülő gyermek számára jeles iskolákat, melyek a soproni országgyűlés után újra megnyiltak. Amott Torkos András és ifjabb Ács Mihály jeleskedtek mint tanítók, emitt pedig a latin-magyar gymnasiumban Friedelius János, Balogh György és Czenky Márton. És Török Istvánnak ezen két egyházhoz való viszonyából következtetve valószinű is, hogy fiát ezen iskolák valamelyikébe adta. Közelebbi adataink nincsenek.

Házassága után a családi tűzhely melegénél az Úr háza iránt való szerelme is lángolóbban égett és megkezdte egyházgyámolító nemes munkáját. Neje, mint győri leány, első sorban a győri protestáns egyházak iránt ébresztett benne nagyobb érdeklődést. Az itteni lelkészekkel és tanítókkal házassága óta

mint patronus állott közelebbi ismeretségben és bizalmas, szivélyes viszonyban.

Az 1681. után újra feléledt győri evang. egyháznak a Lövőről, nemesi családból származó Lővey Balázs volt első lelkésze. Irodalmi műveiről ismert férfiú, ki 1676-ban a jenai egyetemen tanult.[1] Egyéb művei között kiadta 1698-ban Bártfán a szokott vasárnapi és ünnepi evangeliumokat és epistolákat a régi csepregi kiadások után «újabb revisiókkal, megigazításokkal» s minden egyes szakasz után ahhoz illő rövid imádságokkal. Mikor még a teljes biblia ritkább volt, szükségesek voltak az ilyen könyvek. Lővey ezt a művét Töröknek dedikálta, s tudjuk, mit jelentett ezen időben az ilyen dedikálás. A Győr-Ujvárosban Lukács napján kelt előszóban ezeket írja: «Én ugyanazon csepregi nyomtatás szerint Bártfa városának typographiájában a Kegyelmed neve alatt kinyomattam. Bátorságot vettem a kegyelmed ekklesiai dajkaságából, melyben követi eleinek nyomdokát; másrészt hozzám való gratiájából, hogy keresztkomájának fogadott».[2] Lőveynek e szavaiból következtethetünk arra, hogy egyéb munkáinak kiadásánál is segélyezte őt Török, mint pl. a már 1692-ben Regensburgban magyar nyelven kiadott Augustana Confessio és az 1696-ban «Zengedező Mennyei Kar» czím alatt megjelent új magyar énekeskönyv költségeivel, mely utóbbinak csak egyik munkatársa volt Lővey.[3]

Papja mellett magára az egyházra is kiterjedt Török István pártfogói gondja. Egyéb általa segélyzett egyházak között van említve: «De mind azok között leginkább nemes Nagy-Győr előtt Ujvárosban fönnálló Evangelica és Lutherana Ekklesia nagy hálaadással recognoscállya a külömb-külömbféle beneficiumokat, mellyeket egyszer is, másszor is hozzá megmutatott. Nevezet szerint, hogy az Isten házában kétszer építtette és készíttette el nagy költségek által az praedikálló széket, melly drága jótéteménnyének örök emlékezetiért ezen Tekintetes Úrnak nemesi czímere azon praedikálló széken fönn vagyon mind ez mái napig, fönn is marad mind végezetiglen».[4] Ott állott e XVIII. századbeli templom (épült 1705.), hol most a róm. kath. József templom áll. És az emlékezetes szószék az 1749. évi márcz. 17-én foglaltatott el a templommal együtt. Özv. Törökné is férje

[1] Mokos Gy. Magy. orsz. tanulók a jenai egyetemen Budapest 1890. 25. l.

[2] Szabó K. Régi magy. könyvtár. Megvan a nemz. Muzeumban.

[3] Tőle való ezen első kiadásban a vers fejek szerint: «Látod miként juta, Lölköm, kit elvesztettél és Lölköm ő nagy örömében» kezdetű három ének. De nem váltak népszerűekké s a későbbi kiadásokból kimaradtak.

[4] Torkos A. i. h. 94. l.

halála után szép összegekkel emlékezik meg végrendeletében a győri mindkét prot. egyházról.

Még egy másik jeles papi családról kell itt szólanunk, mely szintén ismeretes volt a győriek előtt, Töröknek pedig hosszabb időn át pártfogoltja. Ács Mihály volt ez két fiával, Mihálylyal és Ferenczczel.

Idősebb Acs Mihály 1671-ben a győri iskolának volt tanítója. Ekkor még csak 25 éves ifjú, ki 1669-ben a wittenbergi és tübingeni egyetemeken tanult. 1671-ben, mikor városszerte nyomozásokat tartottak a Wesselényi-féle összeesküvés ügyében s első sorban a protestáns papokat és tanítókat hallgatták ki, Bognár György lelkészszel együtt ezen Ácsot is kihallgatták. Még ez évben megtiltatván itt a vallásgyakorlat, mind a kettejöknek menekülniök kellett. Az 1672. évi meszleni zsinat disputatióján, mint «rector antea Jaurinensis, tunc vero exul» elnököl. 1673-ban pedig szenczi Fekete István Szilvágyon szentelte fel lelkésznek Farádra. Thököly hadjáratai alatt tábori lelkész volt. Törökkel való ismeretsége még e korból való lehet. Utóbb devecseri s végül simonyi pap lett és esperes.

Eme jeles papunk a XVII. század utolsó esztendeiben készíté a «Boldog Halál Szekere» czímű elmélkedéseit és Török Istvánnak ajánlotta ezt kiadásra. Ez készséggel vállalkozott a nem kevés költséggel járó munkára, mely 1702. Strassburgban jelent meg; azért itt, minthogy az ifjabb Ács Mihály ekkor — szinte Török költségén — Strassburgban tanulta a theologiát és «édes atyja conceptusát a nyomatáskor ő corrigálta». Hálával is emlékezik meg Ács első sorban Törökről azon patrónusai között, a kik elsőben hozzá, azután pedig Mihály, Ferencz és Dániel nevű fiaihoz sok jó akarattal voltanak. Török után Lőveynek és általában a győri lutheranus ecclesiában levő minden jó urainak ajánlja e művét.

Érdekes e munkának úgy a tartalma, mint a története. Ács az előszóban Illés szekeréről és Krisztusról, a legfőbb építőmesterről szólván, elbeszéli, hogy devecseri pap korában Bognár nevű tanítóját temette s nevök szerint mind a ketten faragással foglalkozó munkásai lévén az ácsmester fiának, a boldog halál szekerének készítése módjáról elmélkedett felette. E tárgyat azután Ács később kegyes építő gondolatokkal és elevenen érzékeltető képes előadással egész kis vaskos könyvvé bővítette ki. Szól benne a halál szekere minden egyes alkotó részéről, rúdjáról, tengelyéről, oldalairól, kerekeiről stb. mint a halálnak előfutó, vele járó s nyomon követő társairól. Mind ezen képek a bibliából, az egyházi atyák irataiból és a görög, római klasszikusokból vett vigasztaló gondolatokkal vannak

kifejtve. Érdemes ezt még ma is elolvasni. Nem csoda, ha Török kétszer is kész volt érte a nyomdai költségeket fizetni.

Az első kiadásnak viszontagságos a története is. Klein Samu, egykori kassai német pap és történetíró, egész komolyan beszéli el,[1] hogy a spanyol örökösödési háborúban a francziák az elégedetlen magyarok fegyverszövetségére is számítván, Bajorországon és Némethonon keresztül akartak bejönni hozzánk, s hogy itt a magyarok rokonszenvét annál könnyebben megnyerhessék, Ácsnak magyar könyvét, a Boldog Halál Szekerét, szándékoztak köztük kiosztani. Nagy mennyiségben kinyomatták tehát számukra Strassburgban. S így történt, hogy a francziáknak Hochstädtnél történt megveretésekor 1704-ben sok elesett franczia tisztnek és közlegénynek tarsolyában ilyen magyar könyvet találtak. A világ ezen akkor nagyon csudálkozott, mert nem értette a dolgot; de Klein Samu szerencsére megfejtette alaposan — a mint ő hitte.

Olvassuk el, mit mond az ifjabb Ács apja könyvének sorsáról.[2] Szavahihető tanu lesz és a dolgot viszontagságosnak, de mégis természetesnek fogjuk találni. A kegyes emlékezetű atyja által készített Boldog Halál Szekerét, melyet ő amaz egész világon nagy hírrel-névvel tündöklő argentoratumi academiában, midőn a szent theologiát tanulná ugyanott, tek. nemz. és vitézlő telekesi Török István senator uram neve alatt kinyomtatott, magával akarta behozni, midőn haza jött. De ezen háborus világban az oenipontumi[3] tractusban Liptinge nevű vámon megutálták mindennemű attestatióit, passusit és recommendatióit és az egész szállítmányt több szép könyvével együtt elvették, magát pedig ártatlan árestomba zárták. Onnét megszabadulván Ulm városába ment tovább, hol ismerősei voltak és ezek írtak a könyvekért. De e közben a német és franczia sereg oda közelgetvén, el kellett hagynia azon helyet és becses könyvei a katonák prédájára kerültek. Így jutottak a bujdosó magyar theologusnak könyvei német földön franczia katonák tarsolyaiba. Azért is oly nagyon ritka e munkának első kiadása.[4]

Igy veszett kárba telekesi Török nagy költsége és ily csapás érte az amúgy is oly szegény magyar protestáns irodalmat. A második kiadás, melyet ifjabb Ács 1708. Lőcsén a Rákóczy háborúk ideje alatt rendezett sajtó alá, már gyakoribb. Sok tekintélyes, nagy nevű evang. férfiúnak van ajánlva

[1] Nachrichten von den Lebensumständen ev. Prediger im Königreich Ungarn. II. k. 4. l.

[2] A második kiadás előszava 1708.

[3] Ma Innsbruck.

[4] Szabó K. Régi magy. könyvtár I. 1662. szám.

és «sok hívek kivánságára történt» ezen újabb kiadás, de a költségeket mégis csak Török István állotta, ki az akkori háborús világban Ács fiával mint rozsnyói pappal is sok jót tett. A mű egész tartalmával jól beleillett ama háborús, bizonytalan napokba.

Jeles munkája volt még öreg Ács Mihálynak külföldön kiadott disputatióján (Fontes Calvinismi obstructi Tübingae 1669. múzsai Vitnyédi Istvánnak ajánlva) kivül az «Arany Láncz» czímű imakönyve, mely először Lőcsén jelent meg 1696-ban Lővey Balázs előszavával, ki elismerését fejezi ki a nála idősebb szolgatársának, mert korukban alig találtatott egy-két magyar imádságos könyv, melyet religiójukon való ember bocsátott volna ki.[1]

Ácsnak ezen Arany Lánczával összekötve találjuk rendesen a szintén 1696-ban Zengedező Mennyei Kar neve alatt megjelent evang. énekeskönyvnek első és későbbi kiadásait is. Épen ez okból Ácsot tartják többen e könyv szerzőjének. Annyi bizonyos, hogy egyik főmunkatárs volt a szerkesztésében és a versfejek szerint több éneket ő írt bele, mint pl. «Mi Atyánk, Atya Isten, Minden e földön csak elmulandó, Magas egekben lakozó Felség, Szivem keserűségét kezdetűek. Ez énekeskönyv, a nép nyelvén ú. n. ógraduál, a dunántúli evang. énekeskönyvnek törzsanyja és kiadási költségeinek viselői között első sorban telekesi Töröket kereshetjük. Ezen énekeskönyvünk későbbi kiadásai őrizték meg Ács másik fiának, Ferencznek, emlékét is, ki Nádasdon volt pap. Tőle való: «A mi szivünk csak tehozzád Jézus, Isten bárányа» kezdetű énekünk.

IV.

Telekesi Török István szerepe II. Rákóczy Ferencz hadjárataiban. A fejedelem kormánytanácsosa lesz s egy dunántúli huszárezred vezénylő ezredese.

De Töröknek fenkölt gondolkozását és minden áldozatra kész tetterejét nem foglalhatta le kizárólag az egyház. Ősi magyar vér buzgott ereiben s mihelyt a nemzet jobbjainak lelkében felvillant a remény, hogy ezer sebtől oly régóta vérző hazájoknak sorsán segíteni lehet: ő az elsők között ajánlotta fel karját, életét és vagyonát.

A Wesselényi- és Thököly-féle mozgalmak folytatásául a XVIII. század első éveiben II. Rákóczy Ferencz vezérlő feje-

[1] Újabb kiadásai jelentek meg ez imakönyvnek 1701. és 1706. ugyancsak Lőcsén. 1734. és 1747. Jenában, 1748. Lőcsén, sőt legújabban 1859. Pesten is.

delemsége alatt reménykedett és bizott szilárdul a hazafias magyarság, hogy eljuthat még a nemzeti függetlenségnek rég nem látott igéretföldére. Mikor a fejedelem az 1704. esztendőnek elején kiadta az igazság meggyőző erejével szóló nyilatkozatát: «Recrudescunt inclytae gentis hungarae vulnera», itt e dunántúli részeken Török az elsők között volt, kik megértették, hogy a dolgok amaz állapotában e sebeket már csak fegyverrel lehet kivágni és most van az alkalmatos idő, melyet áron is meg kell venni. Olyan érdeme Töröknek, a melyre az egyéb tetteit magasztaló, de III. Károly korában beszélő halotti szónokok csak távolról sem mernek czélozni. Nem is lett volna tanácsos a még mindig lázadók hirében álló evang. papoknak. Török e szabadságharczokban volt főnökeivel, Esterházy herczeggel és Erdődy gróffal mint politikai ellenfél és ellenség állott szemben.

Midőn Károlyi Sándor gróf ezen 1704. évnek első havában a Csallóközből Pápára tette át hadi szállását, telekesi Török a dunántúli Kisfaludy, Fodor, Balogh, Bezerédy, Sándor, Tallián stb. családok között az elsők egyike volt, ki fegyvert fogott és sereget gyűjtött. Egyedi kastélyában és kiterjedt birtokain a felkelés vezetői lelkesült, szíves baráti fogadtatásra találtak mindenkor. Tallián Sándor, csíkvándi birtokos nemes, már január 31-én Egyedről írja Károlyi nevében kiadott parancsait Kőszegre.[1] Török István külön huszárezredet toborozott a Rába-, Tó- és Szigetközből, mely az ő nevét viselte, ő maga lévén ennek a legtöbb hadjáratban vezénylő colonellusa, vagyis ezredese.

Változó szerencsével folyt itt a dunántúli részeken a háború. Az 1704. év elején az egész Dunántúl, beleértve a Fertő vidékét is, Károlyi kezén és Rákóczy pártján volt. De egyes városok és vidékek többször cseréltek urat csak ez első esztendőben is, míg nem Heister, császári vezér Koronczónál jún. 13. döntő ütközetet nyert, melyben több mint kétezer kuruczot, Rákóczynak legjobb gyalogságát lekaszabolták. Heister ezzel egész Rákaköznek is birtokába jutott és Török István nagy károkat szenvedett, mert a német katonaság, a merre csak megfordult, nagy kegyetlenséggel rombolt és pusztított mindenfelé. Kevéssel utóbb (aug. 13.) jött a hochstädti ütközet híre is a franciák és bajorok vereségéről, mely a felkelők ügyére nézve szinte igen kedvezőtlen volt. Itthon pedig a nagy-szombati ütközet (decz. 25.) járt nagy veszteséggel Rákóczy párthíveire.

Az 1705. esztendőt mégis új reményekkel kezdették meg a

[1] Chernel K. Kőszeg jelene és multja. II. k. 144. l.

felkelők, bár a dunántúliak igen forgandó szerencsével harczolnak ez évben is. Heister Kilitinél Pozsonymegyében márcz. 31-én ismét megverte Károlyi és vak Bottyán csapatait. Ez ütközetben Török ezrede is nagy veszteséget szenvedett és katonáinak jó része szétoszlott.[1] Török már ekkor is nagy mértékben bírta Rákóczy bizalmát, mert a kincstári javak átvételével és az új hadak egyenruháztatásával a dunántúli részen ő és szentgyörgyi Horváth Zsigmond bizattak meg, s megengedtetett, hogy megfogyott ezredét Győr, Sopron és Moson megyékből egészítse ki.

A fejedelem, kinek egyik főtörekvése az volt most, hogy Dunántúlt újra visszahódítsa, I. József trónra lépte után, ennek megbizottjával, Széchenyi Pál kalocsai érsekkel békealkudozásokat folytatva, szept. 12-re Szécsénybe (Nógrádm.) országgyűlést hirdetett. A confoederált statusok ezen szervezkedő conventje az itt jelen volt telekesi Törökre az eddigieknél nagyobb, igen fontos és megtisztelő hivatalt ruházott. Beválasztották ugyanis kormánytanácsosnak (ország senatora) a fejedelem mellé rendelt 24 tagú senatusba. Ez által ő Dunántúl politikai és egyházi érdekeinek elsőrendű képviselőjévé lőn a szövetségben. Dunántúlról a középnemesség soraiból még csak a fentebbi szentgyörgyi Horváth és Fodor László szerepelnek az oeconomicum consiliumban.[2]

A szécsényi gyűlés articulusai kiváló tekintettel vannak az ország vallásügyi viszonyaira is. Rákóczy ezen ügynek rendezését is a szécsényi gyűlésnek egyik főtárgyául tűzte ki. A szövetségnek protestáns tagjai többször sürgették már ezt a fejedelem előtt, így például a dunavidékiek 1704-ben. A vágvidéki protestánsok pedig a katholikus franczia és bajor szövetségesek iránt voltak bizalmatlanok.[3] És épen a vallásügy idézett elő itt is hevesebb vitákat, melyeknek békés kiegyenlítése a fejedelem bölcseségének volt érdeme. Végre is a 13. czikkely értelme szerint úgy történt a megállapodás, hogy az 1608. és 1647. évi törvények és az 1659. évi diploma értelme szerint szabad vallásgyakorlat biztosíttatik a felekezeteknek. Kimondatott ugyanitt, hogy a soproni 1681. évi törvényre támaszkodva a földesurak nem uralkodhatnak a lelkiismereten és az ez ellen történő kihágások az 1647. évi büntetéssel sujtassanak.

A 17. articulus tartalmából, hol arról van szó, hogy az

[1] Thaly K. Bottyán János élete. Pest 1865. 65. l.

[2] Thaly K. Rákóczy-tár, I. k. lipóczi Keczer András memorialeje 427. s köv. l.

[3] Bocsor István, Magyarország Története. Pápa, 1863. 806. l.

előbbi articulus kedvezményei túl a Dunán is kiterjesztessenek azokra, «kik ez mostani confoederatióban benn vannak»; s abból, hogy ugyanitt a vitás templomok ügye deputatiók által tárgyaltatván a fejedelem intézkedése alá bocsáttassék, Török István keze munkájára vonhatunk következtetést.

Ezen vallási viták kiegyenlítését itt a szécsényi országgyűlésen maga Rákóczy is oly nagy és örvendetes dolognak tartotta, hogy megörökítésére emlékpénzt veretett, maradandó békére akarván inteni a viszálykodó elemeket ez által is. Egyik felén három pap közösen rakja a szeretet oltárán a tüzet az ismert «Concurrunt ut alant» jelmondattal, a másik felén pedig ezen felirattal: «Concordia religionum animata libertate MDCCV in conventu Szécseniensi». Sajnos, hogy ez emlékpénznek se lett utóbb több becse az emberek előtt, mint a Rákóczy vörös kongó rézpénzének, a polturának és libertásnak.

Töröknek ez időtől fogva kettős szerep jutott Rákóczy hadjárataiban. Ha dunántúli ezredét személyesen ütközetre vezérelnie nem kellett, akkor az ország felső részeiben volt dolga, hosszú fáradalmas utazásokkal kellett részt vennie a kormánytanács ülésein. Pedig ezen háborús világban, hol egy nap, egy hely sem volt biztos, nejének és serdülő Bálint fiának sorsa és elhelyezése is sok gondot szerzett lelkének. És Török lelkiismeretesen vitte mind a két tisztét. Majd minden tanácsgyűlésen és országkonventjén ott találjuk. S távollétében győri Fekete István alezredes régi végbeli vitéz vezényelte huszárait.[1]

Az 1705. év deczember havában még Győr és Sopron megyékben harczol Bottyán seregével, hol az egyik révet jól tartá, 1706. elején, január 14-én pedig már Vasmegyében, Szombathelyen találjuk, a hol mint Bercsényi biztosa, Kőszeg városától volt átveendő a hódolati eskü. A kőszegiek, a császáriak bosszújától félve, csak hosszú vonakodás után, miközben Török már a város feldulásával is megijesztette őket, 16-án küldötték el megbizottaikat a város pecsétjével, az evangelikusok részéről Fügh Györgyöt és Pors Ferdinándot és a katholikusok részéről más három polgárt.[2] Időközben Győr körülzárolása is Törökre volt bízva. Őszszel meg Sümegen tart ő is tedeumot a Győrvárnál 1706. nov. 6. kivívott fényes győzelemért, hol maga Heister is foglyul esett.[3]

Ez év őszén, midőn gróf Stahremberg Guidó császári vezér a termékeny és sűrű népességű Rábaközt Kapuvárral együtt újra

[1] Thaly K. Dunántúli hadjárat 1707. Budapest, 1880. 13. l.
[2] Chernel K. i. m. 156. l.
[3] Thaly K. Bottyán J. élete 92. és 135. l.

elfoglalta, nagy veszedelem jött ismét Török házára, Egyedre és a szomszédos falvakra. S alig, hogy megrémült családját biztos helyre vihette, Rozsnyóra kellett sietnie, hol deczember 18-án az országtanács kezdette meg üléseit s nem kisebb dolgokat tárgyalt, mint a XIV. Lajos, franczia királylyal való szövetségnek határozottabb körvonalozását s az osztrák háztól való teljes elszakadásnak tervét, úgy hogy e tanácskozás az ónodi országgyűlésnek volt közvetlen előkészítője. Ezrede ezalatt otthon Kisfaludy és Bezerédy ezredével együtt áttörvén a Rábavonalon, ismét Szombathely és Kőszeg ellen nyomult.[1]

A következő 1707. év eseményeiről, a mely évre a dunántúli hadjáratok súlypontja esik, magának Töröknek leveléből értesülünk, melyet Bercsényi Miklós főgeneralisnak Pápáról márczius 17-én írt. «Rozsnyóról (a fentebbi gyűlésről) — írja magáról — általjövén az Dunán Ngtok parancsolatja szerént az Dunán innénd való (jobbparti) megszomorodott és elrémült földet elegendő segétség felől minden nemes Vármegyékben assecurálván, bíztattam minden igaz confoederatusokat; az mint hogy ezen bizodalmaktúl s igaz hazafiuságoktúl viseltetvén: sok szép, dícséretes, ellenségi ellen tett actusokkal dicsekedhetnék ezen föld». Tovább azután földieit, a dunántúliakat, dicséri, nevezetesen a Csobáncz várába szorúlt maroknyi magyarságnak hősi tettét adja tudtára a főgeneralisnak.

De egyúttal a szegénység iránt érzett részvéttel — a népről reá ragadt hamisítatlan rábaközi dialectusban — írja le az itteni földnek nyomorúságát is e háborúk alatt. «De megvallom — írja tovább — diffidentiája nagy vagyon ennek az földnek: minthogy az sok biztatás után segítségre ezen nagy erő ellen két regementnél több nem *jövő* által, és így eleiben nem állhatván: valamerre az *német* ment, olly megsirathatatlan pusztítást, rablást tett, mellhez hasonlót még nem értünk. Ebbéli nagy szomoruságokat nem kevésbbé öregbéti az vörös-pénznek kedvetlen circulatiója s az fejérnek totalis abrogatiója; holott az szegény embernek, ha még volna valamicskéje, az kit az ellenségtül megmenthetett *röjtögetésivel*: erőszakosan elvészik *tűllö*. Az tisztviselő urak, fő- s némely rendek semmieket csak áruban sem bocsátják, nemhogy eladnák. Majd már egy köböl gabonát, egy *funt* hust, egy ital bort nem találnyi, hanem mindent kemény executiókkal, extorsiókkal az szegénységtűl préselünk ki. Az vitézlő rend sem talál maga ruházatjára, betegségének gyógyéttatására rajta (a rézpénzen) semmit is; tudok már sokakat, hogy fejérruhájáért, lábbeliért fegyverét adta.

[1] Thaly K. Dunántúli hadjárat. 16. l.

Melyért minden excessusokat, istentelen praedálásokat követtek; annyira vagyon az dolog, kegyelmes Uram, hogyha az erdőn vagy szekérháton az szegény futott ember holmiére talál, és már az ellenség ellen megmaradott volna is, — az katonaság praedálja. Mellybűl minémű gonosz következhetik? Ngod bölcsen megítélheti; én bizony félek azon, hogy egy non putarem jön vagy lészen *belőlö*. Ezt praevie *kölletett* Ngodnak alázatossan megirnom, *kírvin*: méltóztassék az Istenért is Ngod tempestive, még *késön* nem lészen, olly mediumról gondolkodnyi, hogy az megkeseredett népnek mentűl hamarébb kivánt consolatiója lehessen». stb.[1]

Török, midőn ezen levelét írta, a főhadiszálláson volt már Bottyán mellett, ezrede pedig ez alatt Kapuvár vidékén csatározott. Ugyanezen levelében írja erre vonatkozólag az utóiratban: «Tegnap (1707. márcz. 6.) kapuvári garnizon közül valókat kinn szorítván az városon, katonáim tizennégyet levágtanak és kettőt most hoztak közülök ide». De már előbb, mikor Rabutin császári tábornagy dunántúli hadjáratait megkezdte, még Szombathelyen vette Török Bottyántól azon utasítást, hogy huszáraival Rábaközben és Tóközben Óvárt és Győrt tartsa szemmel, Komárom és Tata felé is vigyázzon és a karvai révvel, a hol a Dunán volt az átkelés, tartsa fenn a közlekedést.[2]

Török ezrede még mindig ezen a vidéken leskelődött a labanczokra, midőn neki május havában Ónodra kellett mennie az országgyűlésre. A megelőző hónapban, áprilisban volt az evangelikusoknak zsinata Rózsahegyen Rákóczy fegyvereinek oltalma alatt és a szövetségesek több kiváló tagjának részvéte mellett, de a dunántúliak itt nem képviseltették magokat.

Csak május hó vége felé nyilt meg a nagyfontosságú, izgatott hangulatú országgyűlés, a melyre Rákóczy «ebben a magyar világban nem sokszor látott pompával» vonult be, hol Rakovszky és Okolicsányi Turóczmegye ingadozásáért fejökkel lakoltak. Itt a kormánytanács véleménye alapján az ausztriai háztól való elszakadást heves kifakadások között («Eb ura fakó!») egyhangúlag kimondták. A vallásfelekezetekre nézve is kimondatott az egyenjogúság s a jezsuiták, kiknek dolgait a buzgó katholikus Rákóczy is kiméletlenül megrótta, számüzettek.[3]

Töröknek az ónodi gyűlésen való szerepléséről, a tanácskozásokban elfoglalt álláspontjáról részletes, közelebbi adatokkal

[1] E levél eredetije Thaly K. birtokában és közölve II. Rákóczy F. levéltára IX. kötetében. 352. l.
[2] Thaly K. Dunántúli hadjárat. 38. l.
[3] Bauhofer i. m. 328. l.

nem bírunk. Csak kisebb jelentőségű adataink vannak. Az ünnepségeknél, mint például az erdélyi követek fogadásakor, mint senator ott ült rendesen Rákóczy balján a hetedik helyen Gerhard György és Lapsánszky János között.[1] S mint a dunántúli evangelikusok világi főembere, (egyházi akkor úgy sem volt) bizonyára részt vett a religióbeli statusok azon tanácskozásaiban, melyeket «pro complanandis emersis intra se differentiis» június 22-én d. u. 4 órától késő estig, 25-én ismét s végre 27-én a Gyürky Pál generális szállásán tartottak s ez utóbbin némely templomok difficultásain szerencsésen által is estek. Ezen vallásügyi tanácskozások egyik napján jún. 25-én a zöld asztal mellől a fehér mellé is meghivta Törököt a fejedelem, Esterházy Dániel generális, Petes András püspök, Kisfaludy György és Bezerédy Imre brigadériusok társaságában levén nála ebéden. Csak július 4-én bocsátotta el senatorai a fejedelem. Az országgyűlés már jún. 22-én szétoszlott.[2]

Az ónodi gyűlés ideje alatt Török ezredét Bottyán tábornok Lébenybe a Nyulas szélire vitte jún. 15-én s midőn a rácz lovasok mintegy negyvenen Győrből Óvárra igyekeztek visszajutni, Töröknek serényen vigyázó kuruczai meglepték s részint levágták, részint fogságba hurczolták őket.[3]

Augusztus havában, mikor Török már maga vehette át ezrede vezényletét, nehezen tudta összetartani katonáit, mert ezek az aratásra rendszerint haza szökdöstek. Nagy baja volt ez a magyarságnak a császári jobban fegyelmezett katonasággal szemben. Azután az értelmesebb nemesi osztály a lóra termett magyar embernek uri szokása szerint csak a huszárságnál akart szolgálni, a talpasokat, hajdúkat lenézte s így az annyira fontos gyalogság jobbára csak az értetlenebb pórnépből került ki és kevés volt. Töröknek huszárjai voltak, de most ezeket is erővel kellett visszaparancsolni. Azért írja Bottyán aug. 10-én a Görzsönnél levő táborból az ő ezredéről is: «Török István uramé is csak vagyon, az mint vagyon, ahhoz semmit sem bízom».[4]

Bottyánnak ezen biráló megjegyzése az ezred népességét, nem pedig vitézségét illette, mert ez utóbbinak több jelét adta már eddig és később is. Török Istvánt küldte Bottyán még e hó végén Győr mellé Révfaluhoz, hogy ott a kis Dunán hidat kezdvén veretni, oly látszatot adjon a dolognak, mintha a Sziget-

[1] Thaly K. Rákóczy-tár I. 16. l.
[2] U. o. 19. és 23. l.
[3] Bottyán levelei 390. l. Dunántúli hadjárat 105. l.
[4] Bottyán levelei 400. l.

közbe akarna nyomulni, hogy ezáltal Pálffy és Ebergényi császári tábornokokat félrevezesse. Török azután a kilencz kurucz zászlóaljjal Rábaközbe ment vissza. Októberben szokott hadi állását foglalja el, Győrt és Óvárt őrizteti kuruczaival. Novemberben ismét a Rábaközben találjuk Bottyán mellett.[1]

Deczemberben Kassára gyülekeztek a rendek és szenatorok, ez utóbbiak közt Török is. A decz. 12-én Rákóczy személyes elnöklete alatt főképen adóügyben tartott sessióban szokott helyén Rákóczy balján foglalt helyet, és 17-én ismét a fejedelem asztalánál találjuk gróf Károlyi Sándor, Sós István és több főrendek társaságában. 24-én szétoszlott az országgyűlés és a szenatorok is haza mentek az ünnepekre.[2]

Decz. 27-én, mikor Bottyán kezéből gróf Esterházy Antal, a nádor unokaöcscse, vette át a dunántúli kurucz hadtest fővezényletét, Török István ezrede Balogh Ádáméval együtt Sopron és Győrmegyékben a rábaközi és tóközi districtusokban volt elhelyezve téli szállásra oly dispositióval, hogy a Rábán át Jánosháza felé Sümegre, innét pedig az új főhadiszállásra, Keszthelyre menjenek.[3] Bizony ekkor is igen fogyatékos számmal volt Török ezrede. Az 1707. évi november havi hivatalos tabella szerint tiszteket és legénységet, a rendes és önkénytes katonákat összeszámlálva is csak 548 főre ment. Ennél csak Pető, Goda és Benkő ezredében volt kevesebb harczos. Az összes dunántúli ezredek létszáma ekkor 9039 volt.[4]

Feltünő itt az, hogy e tabellában Török ezredénél a capellanus rubrikája üresen áll, holott saját nyilatkozatából tudjuk, hogy mindig vitt magával evang. tábori papot vagy káplánt.

V.

Török családja a háború alatt. Telekesi Török Bálint halála 1708. A háború utolsó évei és a szatmári béke 1711.

Míg Török hazája szabadságáért küzdött, fáradott, azalatt egyfelől örömök, kitüntetések érték, de másfelől kegyetlen sorscsapások is sujtották, melyek nyomán bánat és csüggetegség sorvasztották életerejét.

Fejedelme, II. Rákóczy Ferencz előtt kegyben állott, ki őt katonai és kormánytanácsosi érdemeiért birtokadományozással tüntette ki. Mintegy kárpótlásért a Rábaközben szenvedett veszteségekért Töröknek adta a fejedelem a cseszneki egész domi-

[1] Thaly K. Dunántúli hadjárat. 147., 150., 162. és 195. l.
[2] Thaly K. Rákóczy-tár I. köt. 74. és 76. l.
[3] Thaly K. Bottyán levelezései 465. l.
[4] Ugyanott 452. l.

niumot még a dunántúli hadjáratoknak ezen 1707. esztendejében. Ezen adományozás oly nagy becsű volt, hogy látszólag maga Bottyán tábornok, a dunántúli fővezér is megsokalta és attól félt, hogy Töröknek ezen kitüntetése miatt a többi vitézlő rend kedvét fogja veszíteni. Saját indíttatásából tehát, a fejedelem utólagos jóváhagyását remélve, a cseszneki urodalom egy részét a hadi commissariatus részére lefoglalta. Mert a dominium oly gazdag, írja Bottyán a fejedelemnek, hogy «salvo honore csak a sertésekből való proventusa is többre extendáltatik két ezer forintnál». E mellett, írja tovább «sok érdemes hazafiak, a kik éjjel-nappal az haza szabadságát kivánják munkálódni s készek vérükkel is pecsételni, a sok időtűl fogva való fizetetlenség miatt annyira megkedvetlenedtek, hogy naponként csak üresedni látjuk a zászlókat. Ehhez képest «hogy a vitézlő rend kedve reparáltassék» tette Bottyán a hadipénztár számára a fenti levonást.[1]

A folytonos csatározás, a messze vidéken tartott gyűlésekre való járás-kelés huzamosabb időn át és többször tartotta távol Törököt birtokaitól és családjától. Tehát neje, fia és becsesebb ingóságainak biztonságba helyezéséről is gondoskodnia kellett. Rábaközbe többször beütött a német. Ilyenkor menekülni kellett az egyedi kastélyból, mert az ellenség, ha tehette volna, fogságba hurczolta volna a rebellis magyarnak feleségét, fiát is, a mint megtette ezt Bezerédynével és másokkal. És a dunántúli hadjáratokat oly mesteri ügyességgel vezető Bottyánnak talentumára vall azon intézkedése, hogy a dunántúli főtiszteknek még az év elején megengedte, hadd költöztessék át családjaikat értékesebb ingóságaikkal a Dunán az ország felső részébe s a családfők majd annál nyugodtabban fognak harczolni. Ezen átköltözködő családok jegyzékében mindjárt első helyen van Török senator és colonellus uramé, a gencsi Kisfaludyak, szentgyörgyi Horváth, Bezerédy, Balogh, Armpruszter stb. familiák élén. Ezen családok subsistentiájára az ónodi gyűlés az ekkor Rákóczy által bírt lévai, szitnyai és csábrági uradalmakat rendelé Barsban és Hontban. Összesen 1630 bujdosó volt ekkor e helyeken 633 lóval és 713 szarvasmarhával.[2]

Ide költözött tehát a karvai réven át Törökné Komáromy Kata asszony is. A Bálint gyereknek ugyanekkor Rozsnyó kinálkozott igen alkalmas iskolahelyül Gömörben. Győrt, Sopront labancz várőrség bírta, a kurucz ezredes fia itt most nem tanulhatott. Amoda pedig nem is egész idegenbe ment a fiú. Ifjabb

[1] Thaly: Bottyán levelezései 445 l.
[2] Dunántúli hadjárat és Bottyán levelezései 373. l.

Ács Mihály, Törökék régi pártfogoltja, volt Rozsnyón a magyar pap; talán épen Török hozta ide is. Szives baráti szállást kaphatott tehát a fiú akár csak a paplakon is. Az iskola meg Missovitz Mihály, a jeles író és tanár igazgatósága alatt (1705—1710) virágzott. Egy ezen korbeli tanodai színjáték szereplőinek jegyzékéből látjuk, mily nagy számmal látogatták ez iskolát nemesek és főnemesek fiai is.[1]

Telekesi Török Bálint 1708-ban, 17 éves korában historiát, geographiát és oratoriát kegyesen és szorgalmatosan tanuló deákja vala ezen dicséretes emlékezetű rozsnyói iskolának. Haynóczy Dániel, soproni híres rector, tanulótársa volt az ifjúnak és igen szép dicsérettel emlékezik meg róla. «Valahányszor eszembe jut amaz idő s egymással való barátságunkról megemlékezem, mindannyiszor bámulnom kell ama fenséges adományokat, melyeket ő természeténél fogva Istentől bírt, s ezek között főként nyájasságát és tanulékony, képzett elméjét; és meg kell siratnom korai szomorú halálát, mely őt elragadta, előbb befejezvén így életének, mint tanulmányainak folyamát.[2]

Igen, mert a reményteljes ifjú, a telekesi Török családnak a szülék által úgy vélt és a protestáns ágnak valósággal is utolsó hajtása, váratlan, csendes halállal, messze az édes szülőföldtől, távol az édes anya ölelő karjaitól, forrongó háborús napokban pihenni tért örökre. Ki írja le a szülői párnak méltó keservét! Ők maguk is bujdosók, életük, vagyonuk minden perczben koczkán és a gondviselés az óhajtott béke helyett még ezt az észbontó csapást méri szülői szivükre. Nem volt Törökéknek ily ádáz harczuk a Rákóczy háborúiban még soha, mert e napon az éggel és a magok szegény szivével viaskodtak. Rendeztek is olyan halotti pompát, hogy nem egy hamar lett párja sem innen, sem túl a Dunán. Hadd tudja meg gyászokat s hadd sírjon velök az egész magyarság. Hisz a közös ellenség elől hozta ide fiát ő is ez idegenbe — meghalni.

Csendes, rövid betegség hervasztotta el a nemes virágot. Mint Ács mondja: «Nem a betegségnek az ő keménysége vagy a nyavalyáknak fájdalmi vették el és olták ki őt, hanem az Úr Isten csendesen, gyengén, szépen és könnyen, mintegy álom által vette el». Ács azért felismeré a baj komolyságát, írt szüleinek s azonközben az úri szent vacsorával is vigasztalá a beteget. Talán az apa még jókor is jött, de már az anyjáról azt mondja a bucsúztató:

Édes, drága anyám, te szemed nem látta,
Testemet mikoron halál lekaszálta.

[1] Klein S. Nachrichten II. 130—134. l.
[2] Oratio funebris 31. l.

Eljöttek az apával katona bajtársai is a végtisztességre. Ifjabb Ács a magyar halotti beszédben a 139. zsoltár 7—10. versével vigasztalá a gyászolókat, melynek főgondolata: ha koporsóba veté is ágyát ily korán az ifjú, ott is vele van az Úr. Ő is szorgalmas, kegyes, jóindulatú és minden jóra igyekvő tanítványnak jellemzi Török Bálintot. Majd előállanak tanuló társai s ezek nevében Sréter János, nemes ifjú «Lessus Panegyricus» czímű latin beszéddel bucsúzik tőle. «Valentinus — úgy mond — non multo ante dierum valens, jam invalidus, superata adversa valetudine valet». A kriptának lezárása előtt «Halálnak Követsége» czímen magyar bucsuztató verseket is mondottak. Az ifjú esetét ebben így alkalmazzák a tanulótársukra:

Tekintetes Török Telekesi Bálint,
E világ hivsága kit immár nem ámít,
Ki tanult serényen, ahhoz élt angyalkint,
Bucsuzván minket is halandóságra int.

Epitaphiumnak pedig e sorok vannak szánva benne:

Itt nyugszik egy nemes, fiatal virágszál,
Telekesi Török Bálint, kit a halál
Tizenhetedikben életének nyillal
Megsértett, de lelke mennyekbe triumphál.

Szülői után külön bucsúzik még tanítójától, gyóntató atyjától, szállásadóitól és a Dunán túl lakozó vitézlő vérségétől.[1] Missovitz Mihály igazgató külön emléket emelt szeretett tanítványának «Flores verni in calidas doloris destillati lacrymas, dum narcissus Telekesianus, praenobilis ac generosus juvenis, Valentinus Török de Telekes, inseritur coelo». Lőcsén, 1708. kiadott művében.[2]

Mind eme nyomtatásban is megjelent vigasztaló beszédek arra voltak szánva, hogy a földig sújtott szülők fájdalmát enyhítsék. Fiának halála és a mindig kevesebb szerencsével folyton folyó háború indíthatta arra Törököt különösebben is, hogy az oly szerencsétlenül elveszett «Boldog Halál Szekere» első kiadását még ez évben egy újabb második kiadással pótolja. A nyomdai munkára, mely most Lőcsén készült, az ifjabb Ács szivesen ügyelt fel most is.[3]

[1] Mind ezek hely nélkül 1708. jelentek meg: «E siralom földén mennyei haza felé» stb. hosszú czím alatt. Nemz. Múz. Szabó K. Régi magyar könyvtár.

[2] Fabó: Adalékok Czwittingerhez. Új magyar Athenás 571. l.

[3] Ezen ifjabb Ács Mihályt az életrajzírók (pl. Klein) sokféleképen zavarják össze atyjával. Ő előbb Wittenbergben, Tübingenben és utóbb 1702. Strassburgban tanult. Haza jövén Győrött lett iskolaigazgató. Innen 1707. ment Rozsnyóra magyar lelkésznek. De 1709-ben már ismét Bártfán

De bármennyire vérzett is Török szive, hazája iránt még kötelességei voltak. Ezek teljesítésében is vigaszt, enyhülést lelhetett. Május 21. óta sessiojuk volt a statusoknak Egerben. A vármegyék deputatusai már haza is mentek jún. 9. Török óbester és senator uram azonban még nem érkezett meg. Csak másnap 10-én ért ide az utólag tartott szenátori gyűlésekre. Talán épen családi gyásza késlelteté. Négy-öt napot töltött most itt, mert 14-én már a fejedelem is távozott. És még e hónak 25-én Drégely-Palánkon újra a fejedelem elé járul Török más dunántúliakkal. Hihetőleg ekklésiai ügyekben fáradtak, mert Karcsay János és Losonczy uramiék, a Dunántúl levő evang. status követei még júl. 12-én is Érsek-Újvárott járnak kihallgatáson a fejedelem előtt.[1]

Rákóczy háborúiban a trencséni csatavesztés 1708. aug. 4. csak sietteté az amúgy is már a hanyatlás lejtőjére jutott ügyet végefelé. Kevesebb bizalommal és még kevesebb szerencsével folyt tovább a harcz. Török még azután is, hogy Bottyán kezéből gr. Esterházy Antal vette át a dunántúli kuruczok vezérletét, híven küzd ezredével a fejedelem mellett. Ocskay László ekkor már elkövette a csufos árulást. Bezerédy Imre hasonlót akart tenni egész dandárával, de Kőszegen elfogatván, utóbb lefejeztetett.

1709-ben Somogyi Ádám Török ezredével Győrt zárolá körül, de Heister jún. 20—23. közt átnyomta őket a Rábán Rábaközben és Tóközben portyáznak még ezután Török csapatai. Majd augusztus havában Török és Kiss Gergely ezredei Borbély Gáspár vezetése alatt egy ügyes cselfogással nagy csapást ejtettek a soproniakon.[2] Ugyanezen hónapban keltek Töröknek a Rákóczy-felkelés idejéből reánk maradt utolsó levelei is. Az ellenség már Simontornya felé tart. Ennek eleste is bizonyos. Veszprém erősítésére kell tehát most minden gondot fordítani. E várnak proviantirozása Törökre van bízva. Szegvár mellől aug. 16-án írja, hogy circiter 80 vágómarhája van csak és buzát, lisztet sem talál. Betegségről panaszkodik. A megszólástól félve titkolta nyavalyáját, a meddig lehetett, de már látja.

találjuk mint rektort. 1710. áprilisban magyar pap Kassán. Rákóczy seregeiben is volt tábori pap. Meghalt még 1710. Eperjesen epemirigyben. Nevezetesebb művei az említetteken kívül: Dissertatio de katechumenis Argentorati 1700. Magyar theologia Bártfa 1709. Gerhard János elmélkedései Bártfa 1710. A kegyesség mindennapi gyakorlása Bártfa 1710. Lásd Klein S. II. 5. l. Új magyar Athenas 530. l. és Hrabovszky Presbyterologia I. 7. l.

[1] Rákóczy-tár I. 135. 139. és 143. lapokon.

[2] Bottyán élete 453. l.

igaz a közmondás: szegénységet, betegséget lehetetlen eltitkolni. Esterházy Antalt kéri, küldjön helyettesítésére egy alkalmas tisztet. Ha jobban lesz, végezetig fog harczolni. Aug. 20-án Csikvárról írja, hogy a német ezt is elpusztította. Csak a malom maradt meg, de részeg katonák ezt is felgyujtották. A csikvári sáncznak lebontását ajánlja Esterházynak. Két nappal elébb Simontornyán volt és Eszék felől nem hallott rossz hírt. 26-án Gulácsról írja ismét: lehetetlen, hogy Veszprémbe menjen, alig kelhet fel ágyából. Majd csak őrnagyát, Mesterházyt fogja küldeni maga helyett. Serege igen megfogyott. Úgylátszik Veszprémnek közel várható ostroma alatt nem akart beteg állapotában a várba szorulni. De aug. 30-án mégis megfordult itt a legszükségesebb intézkedések megtétele és a magyar őrsereg megtekintése végett. Egyszersmind egy hónapi «ilís»-t vitt a várba. Azután 110 labancz foglyot Tapolcza felé magával vive, kiment Veszprémből s útközben 31-én Nagy-Vásonyból írja Esterházynak, hogy az ellenség igen közel, már Enying táján van. Most is beteg. E veszedelmes napokból való utolsó ismert levelét szept. 3-án írja Bercsényinek. Tartózkodási helyét ki sem írja, hogy meg ne tudják hollétét, ha esetleg elfogják a levelet. Nagy nyomorúságokról tudósít. Immár majd mindnyájan mazurrá (koldussá, török szó) lesznek, háznépeik az erdőkben bujkálnak. Minden órán közel járnak a vérontáshoz. Hivek maradnak, nem desperálnak, de bizony nagy veszedelemben forognak. Segélyt és consolatiót kér Bercsényitől.[1]

Telekesi Török ezután már nem játszik nagyobb szerepet a felkelők soraiban. Többen a dunántúli vezetők közül (pl. Kisfaludy) Rákóczy ügyét veszve látva, elfáradva, elcsüggedve elfogadták a király kegyelmét, behódoltak és haza mentek családi birtokaikra. Eddig még nincs olyan adatunk, mely Törökről is hasonlót mondana.

Rákóczy a külföldi fejedelmek által cserben hagyatva végre Lengyelhonba menekül. Károlyi Sándor pedig a Nagy-Károlyban összehivott rendekkel elfogadta Pálffynak, a király megbizottjának feltételeit. 1711-ben április 30-án a szatmári táborban tették le hűségi esküjöket a csapatok. Zászlóikat földre

[1] Telekesi Török István eredeti, még kiadatlan levelei Thaly Kálmán urnak, a Rákóczy-kor — Kossuth által méltán úgynevezett — Tacitusának kézirat-gyűjteményéből, ki ezeket velem páratlan kegyességgel megismertette. Hálás köszönetemet itt is kifejezem. — Török betegnek mondja magát e levelekben, de mégis oly gyakorlott, szép és erőteljes vonásokkal ír, hogy régi kéziratokban csak ritkán találunk ilyent. Névaláírásában a két kezdő T betűt száraik felett egyetlen hatalmas vonással köti össze.

sülyeszték, fegyvereiket lerakták. Más napon ünnepélyes tedeummal hirdettetett ki a békeokmány, melynek második pontja szerint Rákóczy volt hiveinek mind életükre mind javaikra nézve teljes amnestia adatik. Javaikat még azon esetben is visszanyerik, ha azok adomány vagy vétel útján más kezén volnának is. A kilenczedik pont szerint pedig ő felsége nem fogja tűrni, hogy az adott kegyelem ellenére akárki is újabb üldözéseknek és bántalmaknak tétessék ki. Igy biztosított e békekötés a Török párnak is békés lakást az ősi birtokon. Csalódott szívvel, kettős súlyos gyászszal tértek vissza feldúlt berkeikbe.

VI.

Egyházvédő és építő munkája a szatmári béke után. A pápai és sobori egyházakhoz való viszonya. A soproni iskola javára tett alapítványa.

Mint a megszedett szőlőtőke, állt ott az egyedi Török ház Rákóczy háborúinak lezajlása után. Nemcsak hazafiúi, de családi reménységét is el kellett temetnie amaz esztendőkben. De a pótolhatlan veszteség, a mély bánat nem törte meg Török István tetterejét, munkakedvét. Ha magának nem volt immár gyermeke, felfogadta a más árváját. Ilyen árva volt akkor evangeliomi egyháza. Ezen a téren, békés úton szolgálja most hazáját. Kiütötték kezéből a kardot, de a vakoló kanál még benne volt. Épített. Sion falain is sok volt a rés, bent pedig nagy az inség. Az ekklézsiának lőn ezután Török áldozatkész védelmezője és táplálója.

Megverem a pásztort és elszélednek a nyáj juhai. Ez volt a dunántúli egyházak sorsa (1673.) szenczi Fekete István csufos árulása óta. Nem volt egyházi vezér, püspök, ki összetartotta, megvédte volna az annyi farkastól tépett nyájat. És világi jobbjaink is elhunytanak a hosszú harcz alatt. Lipót explanatiója 1691-ben és 1701. évi királyi rendelete a soproni és pozsonyi országgyűlések kegyadományait is visszalopta. A szegény evangelikus népnek a messze artikuláris helyekre kellett búcsut járnia, ha gyónni, prédikácziót hallgatni vagy kereszteltetni akart, a stólát pedig duplán fizette. Papját, tanítóját elűzték, templomát, iskoláját elrabolták. Bors Mihály esperest például 1700. júl. 11-én Kárner Egyed szentmártoni apát űzte ki Kajárról s ettől fogva csak Kispéczen szolgálhatott.[1] Hódosi Sámuel veszprémi ref. papot pedig 1702-ben az esztergomi börtönbe hurczolták és kegyetlen kínzatásokkal súlyosbították fogságát.[2]

[1] A kispéczi és kajári lelkészek sorrendje. A győri esperesség jegyzőkönyvében.

[2] Thury E. A veszprémi ref. egyh. tört. 22. l.

Az így üldözött prot. nép hogy ne vetette volna reménységét Rákóczyba, a katholikus fejedelembe is, ha ez neki szabad hazát, szabad egyházat igért. Rákóczy kormánya lehető igazsággal igyekezett is a vallási bonyodalmakat tisztázni. És ott, a hol kurucz volt az úr, nem is üldöztek vallásáért senkit. A Rákóczytól bírt területeken, ezen dunántúli részen is, több evang. egyház feléledt és újra szervezkedett, melyeknek jogait azon alapon, hogy már 1681. előtt is léteztek, a királyi biztosok azelőtt nem ismerték el. Maga Török is, a ki országgyűlésen, kormánytanácsban mindenütt szószólója volt hitfeleinek, lehetőleg segítségükre volt az ilyen szervezkedő egyházaknak. Locsmándról tudjuk például, hogy midőn az erőszakosan misére hajtott nép visszakivánkozott evangeliomi egyszerű isteni tiszteletéhez, az épen arra táborozó telekesi Török saját vele volt tábori papját ajánlotta fel nekik a szolgálatra.[1] Még többet tett a Rábaközben, Győr- és Sopronmegyékben.

A pápás labancz a kuruczot, ha ez protestáns volt, még inkább gyűlölte. A császári tábornokok szemében mindig nagy szálka volt ezek hite. 1707. szept. havában, midőn Kőszegről a városbirót több tanácsossal együtt foglyul vitték, Nádasdy Ferencz, a Lipóttól lefejeztetett országbirónak egészen elnémetesedett labancz fia, e szavakkal fogadta Csepregen a foglyok érdekében jött küldöttséget: «Ihr Schelm, ich will euch lehren, Hericz aber absonderlich, du Calvinischer Schelm!» Gróf Stahremberg Guidó tábornok pedig a szinte ez ügyben Répcze-Lakon nála járt kőszegieket ekként utasította vissza: «Selmák, selmák vagytok és nem ő felsége hivei. Már négy esztendőtől fogva hazugsággal tartottátok magatokat. Eleget tettetek-e ő felsége parancsolatjának? A pápistákat kihánytátok a tanácsból és lutheránusokat vettetek be! Ugy-e a Rákóczy parancsolatjának eleget tettetek? Most is csak a lutheránusok regnálnak nálatok, felakasztatom a birátokat!» Heister is, mihelyt Veszprémet bevette, azonnal kiszorította a várból a reformátusokat.[2] Ezekből lehet következtetni, milyen sors várakozott a protestánsokra oly helyeken, a hol császári őrség váltotta fel Rákóczy vitézeit.

Itt a Dunántúl pedig az egyes városok és vidékek sokszor cseréltek urat. A kuruczok uralma sokszor csak rövid pünkösdi királyság volt. Több tekintélyes városunk, Győr, Komárom és Sopron nem is nyitotta meg kapuit előttök soha. Azért olyan hosszabb ideig tartó biztonságot és szabadságot, mint a felsőmagyarországi evangelikusok, a kik Rákóczy háborúi alatt püs-

[1] A pesti vallásügyi bizottmány actái közt 1721.
[2] Chernel K. i. m. 188. Thury E. i. m. 24. l.

pököket mertek választani excellentissimus czímmel és a hires rózsahegyi zsinatot tartották (1707.), a dunántúliak soha sem élveztek. Itt csak két esperes, a győrmegyei és kemenesaljai kormányozta messze vidékre kiterjedt egyházmegyéjét, csekély számú világi patrónus támogatván őket munkájokban. Rendszeresített felügyelői hivatala sem volt ekkor még a kerületnek, ilyen csak 1735-ben lesz Ostffy Mihály megválasztásával. De volt ennek pótlására egy telekesi Törökje, a ki még több volt: vezető, védő és tápláló dajkája az árva ekklézsiáknak.

A szatmári békekötés után pedig ismét rendszeresen és korlátlanul indult meg az üldöztetés, templomfoglalás és térítés. E békekötés harmadik czikkelyében általánosságban csak annyi foglaltatik, hogy ő felsége a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényeket híven meg fogja tartani s nyitva áll az út bárki előtt, hogy sérelmeivel a király vagy országgyűlés elé folyamodjék. Persze nagy itt a különbség a szerint, a mint a király az 1608. és 1647. évi vagy pedig az 1681. és 1687. évi törvényeket fogja megtartani. No, a tanácsosai rávették, hogy III. Károly még az utóbbiakat sem tartotta meg.

Már a koronázó 1712. évi országgyűlésen ott állanak őseink sérelmeikkel Ráday Pál vezetése alatt a király előtt, ki kegyesen is fogadta őket. De azután a klérus másként világosította fel a királyt. Hiszen voltaképen — a mi nem új dolog — nekik lehet sérelmekről beszélniök, nem a protestánsoknak. Ezeknek papjai artikuláris helyekről máshova is kimennek szolgálni. Az evang. nemesek az elűzött papokat pártfogásukba veszik, kastélyaikban rendes isteni tiszteleteket tartanak és ezekre jobbágyaikat is bebocsátják. Égbekiáltó törvényszegés a Lipót explanatióján rágódó klérus előtt, de a régebbi békekötésekre hivatkozó protestáns ehhez jogot tarthatott. Innen az éles összetűzés. Az 1701. királyi rendeletre támaszkodva vitatták a katholikusok azt is, hogy a soproni országgyűlés kedvezményei a véghelyekre és a török által bírt területekre nem terjednek ki. Országos perlekedés folyt a felett is, mely helyeken volt már 1681 és a Rákóczy háborúja előtt evang. vallásgyakorlat, mert a templomok sorsa ettől függött.

Igy Vas- és Sopronmegyékben sem akartak az evangelikusoknak szabad vallásgyakorlatot engedni a két artikularis helyen kívül sehol sem. És Töröknek, az amnestiát nyert kurucz felkelőnek újra szaporodik a bűne, mert ő evang. hitfeleivel tart, jogait nem hagyja, az üldözöttek előtt kaput tár, s pénzzel, tanácscsal segíti a szorongatott egyházakat. Az üldöztetések pedig nem csekély mértékben indultak meg nyomban a békekötés után, mert a dunántúli ágost. és helv. hitv. evang. status

már az 1714. év elején egész naiv bizalommal Keresztély Ágoston szász herczeghez, akkori esztergomi primáshoz folyamodott, hogy Győrött adott igéretéhez és nyilatkozatához képest tiltsa meg a klérusnak a további templomfoglalásokat, úgyszintén a papok és tanítók elüzetését.[1] Móriczhidáról pedig tudjuk, hogy nyomban a kurucz háborúk után fegyveres lovas németekkel jöttek ki a szolgabirók Győrből és Kermann János lelkészt megkötözve elhurczolták s ezzel az evang. vallásgyakorlatot is megszüntették.[2]

A templomától, papjától és minden javaitól megfosztott egyházak között az elsők egyike volt mindjárt *Pápa*. A hol a klérusnak oly hatalmas földesúr állott a háta megett, mint itt gróf Esterházy Ferencz volt, könnyen ment ott a dolog. A kurucz világban az ág. h. evangelikusoknak is szabad vallásgyakorlatuk volt Pápán. A piaczon volt egy emeletes házok, melyben a földszinten volt az oratorium, az emeleten pedig Kövesdi János prédikátor lakott. Hátul volt az iskola és Rogáts János tanító lakása. Emez egyházunknak pártfogója is Török volt, ki Pápán, Bottyán hadi szállásán, a kurucz háborúk alatt huzamosabb ideig tartózkodott és időnként családja is itt talált menedéket. Itt kötött közelebbi ismeretséget Kövesdi utódjaval, Tóth Sipkovits Jánossal is, ki előbb győri iskolaigazgató, 1709. ápr. 19. óta pedig pápai lelkész. Tóth is komaságban állott Törökkel s maga említi, hogy «sok szép, hozzá megmutatott kegyes affectiójokat experiálta». Különösen akkor volt erre Tóthéknak szükségök, midőn Esterházy gróf «földesúri auctoritásból» 1714. febr. 3. kereken kiparancsolta őket a paplakból, s midőn nem mentek, a gróf még e hó 15-én megyei hajdukat és fegyveres spanyol katonákat küldött reájok, kik az egyházi lak ajtaját bevágták, a lelkészt és tanítót kiűzték s az előbbinek könyveit és egyéb ingóságait prédára vetették. Torkos győri pap is említi, hogy Török nagy pátronusa volt a pápai egyháznak, «míg fennállott». Az özvegy pedig végrendeletében is szép hagyományokkal emlékezik meg róla. Tóth Sipkovitsnak bizalmas viszonya Törökékkel később is fennállott, mikor Téthen volt lelkész és alesperes. Török temetésekor is ő volt az első szónok és kinyomatott beszédét bizalmas, szivélyes hangon az ő megszomorodott «nagy jó kedves komaasszonyának» ajánlotta.[3]

[1] Liszkay J. i. m. 170. l.

[2] Móriczhidán 1782. ápr. 27. felvett tanuvallomás Hrabovszky gyűjteményében.

[3] Tóth J. és Torkos A. i. m. és Gyurátz F. A pápai ev. egyháztörténete a mult században. 5. l.

Pápa csak az elsőknek volt egyike, utána következett a vallásgyakorlatuktól megfosztott dunántúli egyházaknak egész hosszú sora. Az e közben lefolyt 1714/15. évi országgyűlés a vallási egyenetlenségek megszüntetése végett királyi és országos biztosokat küldött ugyan ki, de másfelől megfosztotta a protestánsokat azon joguktól, hogy ezentul mint külön státus vagy község egyetemlegesen járulhassanak sérelmeikkel a király vagy országgyűlés elé. Csupán egyeseknek a maguk neve alatt volt megengedve, hogy a királyi kegyelemért folyamodjanak, ezt pedig a klerus, vármegye és a földesurak ugyancsak a legszűkebbre szorították.

1714 óta a Rábaközben és egész Győr- és Sopronmegyében rendszeresen történtek a templomfoglalások. Három-négy évi időközben plebánusok és szolgabirák megyei katonaság segítségével a következő helyeken foglalták el a templomokat és szüntették meg a vallásgyakorlatot: Vág, Edve, Vásárosfalu, Beled, Vicza, Mihályi, Kisfalud, Tót-Keresztúr, Németi, Potyond, Farád, Jobaháza, Szíl-Sárkány, Pásztori, Rába-Pordány, Bodonhely, Szent-András, Sobor, Egyed sopronmegyei és a fentebbi Móriczhidán kívül Árpás, Rába-Szent-Mihály, Gyömöre, Kajár, Kis- és Nagy-Baráti győrmegyei helységekben.[1]

Torkos a rábaközi Sionnak eme pusztulásáról és Töröknek ekkori egyházmentő buzgalmáról hálás szép szavakkal emlékezik meg. «Ó csak ennek előtte egy néhány esztendőkkel — mondja 1723. a halotti beszédben — itt Rábaközben és Rába tulsó félen esett üldözésnek alkalmatosságával számos lölkipásztorok és oskolamesterek ő egyházi szolgálottyokbúl és paróchiájokbúl nemcsak exturbáltattanak, hanem azok közül némellyek kemény rabságokra vitettenek, némelyek minden értékekbűl kidulattattanak, még csak ő falat kenyerek is praedára osztatott, úgy hogy hozzájok tartozandókkal együtt keserves inségre, éhségre, mezételenségre és bujdosásra jutottanak. Ezeket ha kérdezte valaki: Már mi tevők lesztek? mihez fogjátok magatokat? e volt a felelet: A Török Urhoz megyünk, a Török Urnál instálni fogunk. Summa szerént, ártatlan s igaz vallásunk eránt akármelly szükségben voltunk, vagy szorongatásban, vagy tanácsbeli fogyatkozásban estünk, e volt köztünk a mondás: A Török Urhoz kell mennünk, a Török Urral kell a dolgot communicálnunk. Magatokat birállak meg e temetési solemnitásra öszvő gyűlt és ezen dioecesishez tartozó egyéb tiszteletes

[1] Károlyi István esperes jegyzéke 1725-ből, Hrabovszky, Scrinium antiqu. XIII. 2. És Specificatio templorum adempt. 1681—1721. Egyetemes ev. egyh. levéltár Ia 11, 11.

atyák (40 pap volt jelen, nem is igen sokkal volt több ekkor már a kerületben) tegyetek tudományt igaz mondásomrúl, ezen előttünk halva feküvő tekéntetes úr, kit bocsátott el szomoruan maga elől, midőn esetünkben vagy fogyatkozott ügyünkben hozzá folyamodtunk? Ha szükségünkben mit tűle kértünk, kinek nem nyujtott alamisnát ő jóltevő keze? Avagy ki volt közülünk szakadozott öltözettel és nem adott volna neki ruházatot?»[1]

Telekesi Török minden lángbuzgalmával és földesuri jogánál fogva sem biztosíthatott saját falvaiban a maga jobbágyainak sem szabad vallásgyakorlatot. A katholikusok ugyancsak hivatkoztak az 1681. évi törvények záradékára; «salvus iure dominorum terrestrium», de az evang. nemesnek földesuri jogát sem tisztelte a felsőség. Így történhetett meg, hogy Török falvai közül Szent-Andrásnak templomát «cum accessoriis» 1716-ban megyei katonaság kiküldetésével erőszakkal foglalták el. Egyeden, a földesúr lakóhelyén, 1717-ben szintén fegyveres erővel szüntették meg a nyilvános vallásgyakorlatot. Sobornak temploma és egyéb egyházi vagyona pedig korábban kiadott királyi rendeletek alapján 1719-ben raboltatott el.[2]

Ezen utóbbi helységre vonatkozólag (N.-Geresddel és N.-Ládonynyal együtt) 1717. Bécsben ápr. 19-én kelt egy szigorú rendelet III. Károly sajátkezű aláírásával. A király már 1716. júl. 10-én küldött egy rendeletet a megyéhez azon szigorú meghagyással, hogy az artikuláris helyeken kívül sehol a protestánsoknak nyilvános vallásgyakorlatot ne engedjenek. A legtöbb helyen eleget is tettek ennek. De Sobor és két társa, melyek pedig — úgy mondja a rendelet — csak a Thököly-féle mozgalmak alatt csikarták ki templomaikat a katholikusoktól, ellenszegültek. Néhány kisebb nemes (persze III. Károly előtt Török is csak ilyen volt) és a jobbágyság nem bocsátotta el a papot és megakadályozta a templom elfoglalását úgy, hogy a nép és különösen az asszonyok zendülésével szemben a kiküldött katonaság gyengének érezvén magát, felhagyott a foglalással. Nem tetszéssel értesült erről ő felsége. S minthogy azóta mind a protestánsok írásban és személyes audiencián templomuk megtarthatásáért folyamodtak, mind pedig Kontor István győri püspökhelyettes és az alispán ő felségénél ez ügyben kihallgatáson volt: Károly király a katholikusoknak adott igazat, az evangelikusok felterjesztését és törvénymagyarázatát pedig olyannak találta, mely méltán keltheti fel királyi indignációját. A sze-

[1] Torkos A. i. m. 94. l.

[2] Acta Commissionis Pestiensis 1721. A győri ref. egyház levéltárában 98. l.

rencsétlen eretnekek, a mellett hogy egyházaiknak már 1681 előtti létezését is kétségtelennek állították, elég vakmerők voltak még a soproni XXVI. t.-czikknek ezen szavait is a magok javára magyarázni: «Azon templomok végre, melyeknek tényleges birtokában vannak az ágost. és helv. hitvallás követői, továbbra is náluk maradjanak». De őszintén kimondja III. Károly eme rendelete, hogy e szavak csak azon megyékre vonatkoznak, a melyekben nem jelöltetett ki két-két artikuláris hely, mert különben, ha e határozat az artikuláris helyekkel bíró megyékre is kiterjesztetnék, úgy ez a kegyelmes cs. kir. szándékkal, mely a vallásgyakorlatot megszorítani akarta, határozottan ellenkeznék, midőn ily megyékben az itt tényleg bírt templomok mellett még más két ezeken felül reá adott artikularis helylyel is dicsekedhetnének. A legszigorúbban parancsolja tehát ő felsége a megyének, hogy Geresd, Ládony és Sobor papjait és tanítóit, ha csak magánéletet nem akarnak itt folytatni, 15 nap alatt más helyekre száműzze; a templomokat, iskolákat és egyéb egyházi épületeket pedig a kulcsok átadásával és időközben való minden rongálás nélkül katonai karhatalom kiséretében az ellenszegülőktől királyi kegyvesztés terhe alatt szintén 15 napon belől vegye át.[1] E szigorú rendelet ellenére is csak két évvel utóbb engedték elvenni templomukat a soboriak. A meddig lehetett, védték és tiltakoztak.

Sobor és egyéb falvainak vallásszabadságáért folytatott küzdelemben a vezető természetesen maga a földesúr, Török volt. A királyi disgráciával való fenyegetés tehát neki szólt első sorban. Forrásunk a sobori egyház megmentése körül való fáradalmait első helyen említi.[2]

A többszörös szigorú királyi rendeletekkel Török sem daczolhatott sokáig. A maga házi kápolnájára kellett tehát szorítkoznia és udvari papot tartott. Ilyen udvari papja volt Egyeden Vásonyi Márton a Halleban tanult, Győrött tanárkodott és utóbb Vadosfán működött jeles pap, a ki Franke több munkájának átültetésével, egyházi énekével stb. tette magát nevezetessé.[3] Hogy a házi kápolna ajtai a jobbágyság előtt is akárhányszor megnyiltak, azt Töröknek nemcsak eddigi buzgalmából következtethetjük, hanem a pesti bizottmány aktáiban is felpanaszolják ezt ellenségei. Ezeken kívül patronusi viszonyát Vadosfához, mely mint artikuláris hely, kevésbbé szorult védelemre, és Győr-

[1] Farkas M. A n.-geresdi ev. gyülek. tört. Sopron, 1885. 13—17. l.
[2] Torkos A. i. h. 93. l.
[3] Hrabovszky Gy. Presbyterologia II. 355. l. Új magyar Athenás 602. l. és Fábri Gergely életében a 26. l.

höz továbbra is fentartotta. Lőveynek utódja, Torkos András, jeles szónok, imakönyvíró, énekszerző és bibliafordító, ki Károli István kispéczi esperessel és Tóth Jánossal igazgatta ez időtájban a győri és sopronmegyei megritkult egyházakat, szintén kedves embere volt Töröknek. Torkos maga is Török jótéteményesének vallja magát, ez pedig azzal tüntette ki őt, hogy még életében megbízta őt a felette mondandó halotti beszéddel. S Török életének ebben foglalt hű rajza is a köztök fennállott közelebbi viszonyra mutat.[1]

Török szegény kliensének nevezi magát ifjú korában Miskey Ádám sághi rector is, a későbbi jeles esperes, Kemenesaljának hű Gamalielje. Szóval, nem vehetjük üres dicséretnek Torkos beszédét, hogy «az Augustana Confessio szerént való oskolákban tanuló sok szép ifjúsághoz és deáki sereghez Török nem mint patronus, hanem úgy alkalmaztatta magát, mint atya édes gyermekeihez. Sok jeles elméjű ifjak az költségnek szűk volta miatt tanulásukban hátramaradtak volna, ha a tekéntetes urnak gratiája s kegyes promotiója nem succurált volna». És itt első sorban a soproni iskola növendékeit érti.

Mivel ugyanis ezen veszedelmes időkben csak igen kevesen szánták magokat a papi és tanítói pályára, a soproni konvent és ennek kebelében különösen Kastenholz András lelkész az evang. nemesség áldozatkészségéhez folyamodott, hogy a tápintézet kibővítése és egyéb anyagi segélyezés által is édesgessenek szegényebb ifjakat a tanulói pályára. A jókedvű adakozók között Török volt az első. Hat tanuló ifjúnak eltartására vállalkozott azonnal, egyénként 30 frtot összesen 180 forintot fizetvén értök évenként. Később pedig 1717. és 1719-ben ugyanilyen összegnek megfelelő tőkét, 3000 frtot fizetett be alapítványképen szegény magyar nemes ifjak és papok gyermekeinek segélyezésére. Azt kötötte ki csupán, hogy halaláig ő nevezhesse ki a segélyzendőket. A hálás soproni tanuló ifjúság Török halála után külön hálaünnepélyeket is tartott évenként ezen jóltevőjének emlékezetére. Később özvegye is szépen emlékezik meg ez iskoláról. Török alapítványát élvezte később a kerületnek több kiváló szerepre emelkedett fia, mint Németh Sámuel szuperintendens. Az egyházkerületnek 1744. és 1746. külön határozatokkal kellett később megkeresnie a soproni kon-

[1] Torkos művei: «De meditationibus passionalibus paradisiacis» és «De obligatione legis civilis in conscientia» czímű dissertatiók. Wittenberg, 1693. «Engesztelő Áldozat» imakönyv. Halle, 1709., 1736, és Lipcse, 1764. A győri katechismus 1709. és 1729. Új testamentum. Wittenberg. 1736. Az U. Z. M. Karban: «Kegyes Jézus, halld meg» és «Teljes minden éltemben» kezdetű énekek.

ventet, hogy a Török-féle stipendium magyar nyelvű tanulóknak adassék első sorban. Ezt a konvent meg is igérte.[1]

Így szolgálta Török egyháza körében is hazáját eme küzdelmes évtizedekben. Életének utolsó két esztendejében pedig országos és királyi megbizatás folytán fontos hivatalos szerep is jutott néki a dunántúli egyházak sorsának intézésében.

VII.

Telekesi Török a pesti vallásügyi bizottmányban 1721. és 1722.

III. Károly király, a kinek első rendeletei, — s mikor a politika úgy kivánta, a későbbiek is — némi jó indulatot mutattak a protestánsok iránt, a pozsonyi 1714/15. évi országgyűlésen akarta orvosolni ezeknek szakadatlan sérelmeit és panaszait. A XXX. t.-czikkben kimondották itt, hogy a király kegyelemből a soproni és pozsonyi vallásügyi törvényeket igazi értelmökben még most megtartja. A törvény magyarázásánál támadható vitás pontok és peres ügyek elintézésére pedig ugyanezen t.-czikk által királyi és országos biztosok küldetnek ki. Az egykorú író szerint az lett volna ezen bizottmány kiküldetésének czélja, hogy «a három recipiált religióban 1. deus ubique rite colatur 2. nemo laedatur et 3. ut suum cuivis tribuatur.»

A huszonnégy biztos közül a király nevezte ki Koháry István országbirót, gr. Csáky István kir. tárnokmestert, gr. Erdődy Sándor kamaraelnököt és b. Horváth Simonchich János kir. személynököt. Másokat az országgyűlés választott meg a bizottságba s ezek közül reformátusok voltak: Révay Mihály, Ráday Pál, Vay László, Mikeházy György, Kenessey István és evangelikusok: b. Helienbach Frigyes, Okolicsányi Pál, Szirmay Miklós, Poór István. Mire azonban a bizottmányt a király, ki a török háborúval is el volt foglalva, a protestánsok sürgetésére végre öt év mulva összehivta, többen a biztosok közül már meghaltak s ezek helyére új tagok neveztettek ki. Így szerepelnek azután még a pesti bizottmány prot. tagjai között: Patay Sámuel, Maróthy György, b. Zay András, Szirmay Tamás, Radványi Ferencz, Zmeskál Gábor és telekesi Török István.

A király a bizottmányt először Budára hivta össze még 1720-ban, de csak később Pesten ült össze. Egyidejűleg kezdődtek országszerte és helységenként a vizsgálatok, hogy ezek adatait a bizottmány elé terjeszthessék. Ezen vizsgálatok ve-

[1] Müller M. i. m. 60. l. és a győri esp. jkönyvei azon évekről.

zetői itt a dunántúli részen telekesi Törököt mindenképen olyannak igyekeztek feltüntetni, mint a kit bizottmányi tag létére is többszörös törvényszegés, ellenszegülés stb. terhel. Így például a győrmegyei Bezin tartott vizsgálatnál a felől is kikérdezték a tanukat, hogy «a lutheránus praedicátort, licentiatust vagy scholamestert ki vitte be a helységbe? maguk a falubeliek fogadták-e őket, a vagy tek. nemz. vitézlő Török István uram fáradozásival? annyival is inkább maga ő kegyelme tette-e be őket az Rákóczy háborújának alkalmatosságával?»[1] És a győri kathol. dioecesis gravamenei között Töröknek ilynemű fáradozásai nemcsak Bezinél, hanem Babothnál és Tényőnél is bűnül vannak felróva a bizottmány aktáiban.

A bizottmány Koháry István buzgó kathol. főúr elnöklete alatt (ki a Mária-egyleteknek 13,850 frtot hagyományozott) csak a következő 1721. évi márczius hó 15-én kezdte meg üléseit. A katholikus biztosok, mind számukat, mind országos hivatalukat és befolyásukat tekintve, túlnyomó erőben voltak, mi a tanácskozás sikerét a protestánsokra nézve már előre is kétségessé tette. Már az egyezkedések alapjára nézve sem tudott megegyezni a bizottmány. A katholikusok még az 1681. és 1687. évi törvényeket sem akarták ilyenül elfogadni, hanem csak Lipót explanatióját és az evangelikusok jogait megszorító királyi rendeleteket; míg az evangelikusok az explanatiót csak Kollonich hamisítványának mondották és 1715. óta elfoglalt 140 templomot követeltek vissza, melyekről amazok hallani sem akartak. A különféle vád- és panaszleveleknek egész özöne lőn beterjesztve a bizottmányi ülések elé. Magok a bizottmányi tagok is majd hosszú, száraz, elvont értekezésekkel fárasztották egymás türelmét, majd pedig részletes sérelmeket felsoroló panaszlevelekkel háborították fel az indulatokat, melyekre tiltakozás és ellenmondás volt a rendes felelet. «Protestatio és reprotestatio, replica és contrareplica, contradictio és recontradictio» stb. czímek alatt egymásra liczitálva kiméletlen hangon, szenvedélyes kártyások módjára, adták ki egymás ellen ütőlapjaikat. Ugy, hogy a király az elmérgesedett viták eredménytelenségét látva, július 24-én elnapolta a bizottmány üléseit.

Ezen vitákban a dunántúli protestánsok érdekeit telekesi Török István és a reformátusok részéről Kenessey István, mezőlaki és mátyusházi birtokos nemes, a győri egyház s utóbb a ref. egyházkerület főgondnoka (Rákóczy alatt szintén kurucz, gr. Eszterházy Antal titkára) képviselte. De mint a többi pro-

[1] Másolat Hrabovszky Gy. gyűjteményében 155. l. A győri esperesség 1711—1786. jkönyveinek másolatához csatolva.

testánsok, ők is csak kiáltó szók voltak a pusztában. Töröknek itt annyival több nehézséggel kellett küzdenie, minthogy az ő személye ellen is igen sok volt a vád és panasz. A bizottmánynak vastag ívrétű kötetekre menő ügyiratai többször emlékeznek meg Törökünk viselt dolgairól. S ilyen vádak és panaszok voltak ellene:

Még Rákóczy háborúinak idejében evang. papot vitt be Locsmándra s ez által a már igaz útra tért lutheranusokat visszaesésre bírta. Bezin a kurucz háború után is csak Török erőszakossága által maradhatott meg az evang. prédikátor. S ő tehet arról is, hogy a vadosfai pap máshova, pl. Farádra is kijár. Török az 1721. évi husvét napján isteni tiszteletet tartatott Egyeden s erre nemcsak ottani jobbágyait, hanem a szomszédokat is bebocsátotta. Sőt oly vakmerő volt, hogy e dolgot a határozott tilalom ellenére pünköstkor is ismételte. Szent-Andráson nem enged a katholikus papnak «sedecimas ex decimis» fizetni s egyébként is sokféleképen árt neki. Megemlékezhetnék Török — mondja a vádirat — milyen reversálist adott Kollonichnak bátyjával együtt, a ki a katholikus vallásban halt is meg. Tudja-e azt és miként követheti el a fentebbi dolgokat az, a ki herczeg Eszterházy nádor udvarában katholikussá lett, s mint ilyen vette az oltári szentséget. E mellett, Töröknek a kurucz háborúkban való szereplését is, mint a király elleni hűtlenséget, kiméletlenül szemére vetik. E vádak többnyire a győri dioecesis és ennek élén Kontor István püspökhelyettes által beadott és 1721. máj. 30-án d. u. 3 órakor tárgyalt panaszlevélben foglaltatnak.[1]

Török és a bizottmány prot. tagjai nem engedték magukon száradni e vádakat. Az általuk beadott replikában megfelelnek minden pontra. Álljon elő, úgymond Török, a ki az ő áttérését bizonyíthatja, miért nem neveznek tanukat? miért vádolnak és nem bizonyítanak egyszersmind? Mind a Kolonich-csal, mind az Eszterházyval szemben reá fogott rágalmak merő koholmányok, melyeket semmiképen sem fognak bebizonyítani. S valóban Töröknek páratlan evangeliomi buzgalmára visszatekintve, e vádakat orczátlanul merészeknek kell mondanunk. Szent-Andráson, Bezin és a többi helyen — mondja Török — 1681. előtt is volt evang. vallásgyakorlat és úgy jogosan tartották meg evang. lelkipásztoraikat. Egyeden pedig az ő nemesi portáján országos törvény biztosít neki házi szabad isteni tiszteletet; és ez alapon más nemesek is tartanak udvari papot. Locsmánd

[1] Acta Commissionis Pestiensis 1721. Nemz. Múzeum 793. fol. lat. I. és II. köt. A hat kötetre menő kézirat nincs lapszámozva.

körül való táborozásakor csak tábori papját, a kit magával szokott vinni, engedte át ideiglenes szolgálatra az ottani evangelikusoknak s ez ott semmiféle jogtalanságot sem követett el. Különben is sem ezen, sem egyéb, a kuruczháborúkban viselt dolgait az általános amnestia után senki sem vetheti szemére.

A bizottmány tagjait a király ez év deczember havában újra összehívta Pozsonyba. Még 1722-ben is üléseztek és tanácskoztak, egyidejűleg az ugyanitt tartott országgyűléssel. Szenvedélyes vitáikkal most sem jutottak közelebb a czélhoz. Egymással meghasonolva utóbb már csak külön tanácskozott a kath. és prot. párt és halomszámra menő munkálataikat külön terjesztették fel a királyhoz. Az országgyűlés tárgyalás alá sem vette ez aktákat, hanem szeptember 24-én egyszerűen a királyhoz utalta azokat, reá bízván teljesen vallási ügyben az intézkedést. A tanácskozások ezen második időszakában is szőnyegre kerültek Török személyes ügyei. A győri püspöki megye papjai újból, még pedig most éles gúnynyal fordulnak ellene. «Simon, habeo tibi aliquid dicere!» — mondja Töröknek szólva a deczember hóban beadott replika s feddő hangon hányja szemére: ha a comissio tagjai sem tartják meg a törvényt, hát akkor kitől várhatni ezt? Török erre is felel s azt kérdi viszont: ki vétkezik inkább, az-e, a ki a bizottmány kebelében küzd nyiltan egyháza békekötéseken alapuló jogaiért, vagy pedig az, a ki a bizottmányon kívül álnok utakon foglalja mások szent tulajdonát!

Töröknek ezen bizottmányban való szerepléséről az egykorú életrajzíró, a ki a kurucz ezredesnek és kormánytanácsosnak dolgait érthető okokból teljes hallgatással mellőzi és nagy királyi kegynek tekinti, hogy az egykori rebellis magyar ezen bizottmányba meghivatott, igen óvatos kifejezésekkel nyilatkozik. «Ennek az fölséges Commissiónak, úgymond, hogy a Tek. Telekesi Török István Ur benn ülő egyik fő Tagja lenne, Fölséges Kegyelmes Királyunk arra nemcsak érdemesnek ítélte, de ugyan kegyelmessen is denominálta. Melly fölséges Commissiónak folyása alatt mind végezetiglen Telekesi Török István Úr magát úgy alkalmaztatta, mint Kegyelmes Királyához való Fidelitas, a Christus Anyaszentegyházához való Charitas és önön Evangelica Religiójához való Pietás kivánta.»[1] Egy «cliens infimi gradus» pedig, ki P. L. A. betűk mögé rejtőzve az összes pesti commissariusokra anagrammákat írt, Török nevének betűiből ezt csinálta: «Stes pro conatu!» És enodatiója: «Stes pro conatu, nec dimoveare per artus a veritate coelica!»[2]

[1] Torkos A. i. m. 99. l.

[2] Anagrammata in Commissarios Commis. Pest, 1721. Egyetemes evang. egyházi levéltár Ia 11. 5.

Törökön kívül a dunántúliak közül különösen Ostffy Mihály ellen sok még a panasz a bizottmány iratcsomóiban, a kinek még atyja, Miklós dolgait is szemére lobbantják. Ostffynak Kemenesalján volt ahhoz hasonló szerepe, mint Töröké volt a Rábaközben.

A vallásügyi bizottmány csak még jobban kiélesítette az ellentéteket, a melyeknek elsimítását az országgyűlés meg sem kisérlette. Legkényelmesebbnek találta a domináló katholikus többség, hogy bízzák az egész ügyet a király kegyelmére és bölcseségére.

Deczember hava lett immár, mire Török Pozsonyt elhagyva betegen és kedvetlenül haza vergődhetett Egyedre.

VIII.

Telekesi Török halála és temetése. Özvegyének, Komáromy Kata asszonynak végrendelete.

A testi bajokkal együtt járólag fáradság, kedvetlenség és nyugalomvágy vett erőt Török lelkén, midőn pozsonyi útjáról az 1722. esztendőnek végén karácsony havában haza érkezett. Miként egykor hazája függetlenségeért vivott véres harczaiban, úgy most egyháza szabadságáért folytatott küzdelmeiben sem kisérte fáradozásait a kivánt siker. Az a régi seb is még mindig fájt. «Nem akara megvigasztaltatni, mert ezt mondja vala: sírva megyek az én fiam után a koporsóba.» Nejének ápoló gondja és a szent ünnepek közelsége nem tudta immár felvidítani. Érezte, hogy ez az utolsó ádvent elhozza néki is a Szabadítót. Eljöttek udvarlására papi barátai, hosszú életet kivántak neki közeledő névnapja alkalmából. De nem vette be vigasztalásukat. «Elég már az én életem! Ugy-e, hogy a mennyben nem leszen annyi ellenségünk, mint itten e világon? Azért jobb lesz hát ott lakni! Krisztus az én életem, a halál nyereségem.» Ez volt felelete. Egyházának szenvedéseit és borus jövendőjét is érzékenyen szívére vette és többször panaszlá: «Az Úr háza iránt való hő szerelmem csak nem hogy megemészt engemet!»[1]

«És hogy egyedi residentiájához visszaérkezvén, kezdé magát rosszul érzeni, ottan azonnal szerelmes hitvöse, nemzetes Komáromy Kató asszony, édes urához való szeretete szerént az úri háznál készen levő orvosságok közül, melyeket okos értelemből talált legalkalmatosabbaknak lenni, kezde applicalni és ugyan tali cum effectu, hogy a Tekintetes Úr nyavalyáiból

[1] Tóth János, Halotti beszéd i. h. 16. és 23. l.

alkalmassan kezdett jobbulni. De ne talán valami recidiva interveniáljon, ítélte szükségesnek lenni a tekintetes asszony, hogy nemes Nagy-Győr városában levő híres medicust, úgy mint doctor Csuzi János uramat consulálná s egyetemben az szükséges orvosság eránt requirálná, ki is az orvoslásra néki adatott talentum szerént, mint ennek előtte, mostan is fidelissime szolgált és küldött olyan orvosságokat, mineműeket a nyavalyárúl tudott leghasznosabbaknak lenni.»[1]

Csuzi Cseh János tulajdonképen győri ref. lelkész volt, de e mellett doctor medicinae. Orvosi foglalkozása miatt sok kellemetlensége volt a klérussal és világi hatósággal. Azzal gyanúsították, hogy a gyógyítás leple alatt térítget is. Egy védiratában, melyet vádlói ellen írt, az Üdvözítő példájával menti magát, ki testi és lelki orvos volt egy személyben. S hivatkozik Lukács evangelistára is, ki az írás szerint (Koloss. 4, 14.) szintén orvos is volt.[2] Ezen Csuzi János volt állítólag egyik oka annak is, hogy később a prot. lelkészek III. Károly rendelete által keresztelés dolgában a katholikus püspökök felügyelete alá helyeztettek. Csuzit ugyanis kedvelte a győri püspök és többször meghívta asztalához. Egy ilyen alkalommal Csuzi azt találta volna mondani asztal felett, hogy a teljes szent háromság helyett csak Jézus nevében is lehet keresztelni Ap. Csel. II. 38. alapján. Az 1728. évi országgyűlésen mint komoly dolgot és vádat említette fel ez esetet a püspök és nagy hatást ért el vele.[3]

De a híres medikustól küldött orvosszerek nem használtak ezúttal Töröknek. Sőt ezeknek bevétele után még rosszabbul lett. Torkos, győri ev. lelkész halotti beszédében is szükségesnek látta ref. kollegáját védeni, azt mondván, hogy a baj súlyosbodását nem az orvosság okozta, «mint némelyek értetlenül ítélik». Fájdalmainak növekedtével maga Török kivánta, hogy a tudós és «sok halálos nyavalyáknak szerencsés orvoslása által érdemes» Komáromy Péter győrvárosi rendes orvosért küldjenek kocsit. De ez már későn érkezett. Utolsó óráját érezvén, Török érzékeny, hálás szavakkal vett búcsút nejétől és barátaitól. A halálra jól el volt készülve, sőt a körüle állókat is azzal vigasztalta: «Tanuljatok tőlem meghalni, tanuljatok tőlem a hitben végig megmaradni!» E szavai után egy kevéssé elcsendesedett. Majd arra kérte övéit, hogy egy kissé segéljék fel. Ez megtörténvén ájulni kezde, de ismét csakhamar visszanyeré eszméletét. És azután hogy újból lefektették, lelkét nagy buzgósággal meg-

[1] Torkos A. i. h. 100. l.
[2] Liszkay J. A győri ref. egyház multja és jelene 48. l.
[3] Bauhofer Gy. Geschichte der ev. Kirche in Ungarn 341. l.

váltó Jézusának kezébe ajánlva csendesen és boldogul elaluvék. Halála napja az 1722. évi deczember 26-ikára, karácsony másnapjára, István vértanú emlékünnepére és így épen nevenapjára esett.

A temetési szertartás azon kor szokása szerint nagy készülettel és pompával jóval később, a tavaszi kellemesebb napokban történt. Az özvegy külön halotti jelentéssel hívta meg majd az egész Dunántúlt a vadosfai artikuláris templomban 1723. évi április hó 6-án tartandó gyászünnepélyre. Torkos András győri papot, az elismert jeles szónokot, magának Töröknek kivánságára hívták temető lelkészül. Tóth Sipkovits János téthi lelkész és győri egyházmegyei alesperest mint házuk bizalmasát és jó barátját az özvegy kivánta. Miskey Ádám sághi tanító, mint már akkor is híres verselő «bőkezű Maecenásának szegény clienseként» a hála koszorúját akarta koporsójára helyezni a «Virtus koronája» czímű 148 strófás versezetével. Haynóczy Dániel, soproni iskolaigazgató pedig az ifjúsággal jött le az iskola nagy jóltevőjének temetésére és az ő ismeretes klasszikus latinságával mondta el jeles oratióját.

Óriási lehetett a halotti közönség is. A szónokok méltóságos, nagyságos és igen sok tekintetes urak s egyetemben számtalan sokaságnak jelenlétéről emlékeznek. Mint még életben levő s valószinűleg a temetésen is ott volt rokonoktól, a következőktől búcsúztatja őt Miskey: báró Vrágovits Kristóf kedves öcscsétől; Hevenessy István, Antal, Kata és Erzsébet, mint legközelebbi rokonaitól; méltóságos gróf Eszterházy Imrétől, tekintetes fő Nádasdy Imrétől; Szegedi Antal, Ferencz, László, János, Zsuzsanna, Mária és Judittól; a nagyságos Viczay és tekint. Rátky és Chernel úri familiáktól, mint a telekesi Török család leányági leszármazottjaitól.[1]

De ott volt az egész vidékbeli jobbágyság is. A jelen volt ev. lelkészek száma is negyvenre ment. A sokaság nem fért a templomba és így a templomajtó előtt, a szabadban mondattak el a gyászbeszédek. A fekete ormos koporsó, mezítelen fegyver és zászló jelvények ott állottak a szónokok előtt. Ezek között különösen Torkos válik ki beszédének szónoki erejével, ki Zakariás próféta könyvéből (XI. r. 2. v.) vette az alapigéket «Ulula abies, quia cecidit cedrus, jajgass jegenyefa, mert elesett a czédrusfa!» és a sok siralom között kidőlt czédrusfáról tart nemes képekben, találó hasonlatokban gazdag igen szép, de hosszú beszédet. Ha a nyomtatásban megjelent négy beszédet egész terjedelmökben elmondták, úgy a temetési szertartás fél-

[1] Miskey A. i. m. 129. l.

napig is eltarthatott. Hült tetemeit a vadosfai artikularis egyház templomában a számára készített külön sírboltba vitték le. Czímerét megfordították, mert férfi maradék nem gyászolta az utolsó protestáns telekesi Törököt. A felső-magyarországi, katholikussá lett telekesi Törökökről Istvánék háza vagy nem tudott, vagy nem is akart tudni. Epitafiumot többet is írtak a szónokok. Miskey Ádámé ez volt:

Siste Viator iter! Stephanus jacet Jnclytus isthic
Török de Telekes, ultimus iste fuit.
Religionis amans, Virtutum sancta Corona
Ornamen Patriae, Pieridumque Pater.
Ossa tenet Crypta haec; Animam Deus ipse recepit,
Nomen in orbe viget. Carpe Viator iter.
Post qVInqVaglnta seX annos fata DeCeMber
Fert Stephano Török grata, beata, saCer.

Nem tudjuk bizonyosan, ez állt-e sírkövén, vagy egy másik, mert a sírkő ma már nem található Vadosfán, sem a templomban, sem egyebütt. Azóta többször is építették újjá a templomot, ezen alkalmakkor eshetett áldozatul.

Az özvegy néhány évvel még túlélte férjét. 1732. évi nov. hó 24-én tesz végrendeletet Pápán. Valószinűleg ide költözött át gyermektelen és vigasztalan özvegységében Egyedről. 1734-ben pedig már fel is bontották végrendeletét. Halálozási éve tehát ezen két év közé esik. Férjéhez méltó nő volt, a kinek hűségét, szerénységét és férje iránt való igaz, őszinte szeretetét Török is hálásan ismerte el. Férjének hitfelekezetét becsülte, együtt járt el vele szorgalmasan a vadosfai ev. templomba. Egymáshoz való viszonyukat a férj halálos ágyán, midőn neje nyakába borulva keservesen zokogott, eme bucsúszavakkal jellemzé: «Tudod, angyalok nem voltunk, hanem emberek, megbocsásd, édes feleségem, a miben megbántottalak». A gazdag és tekintélyes férj halála anyagilag is nagy veszteség volt az özvegyre nézve. Ezért mondja Miskey:

Elhunya Törököd, elvesze örököd.

Az özvegy végrendelete is arról tanuskodik, hogy férjének emlékét és kedvelt intencióit hű tiszteletben tartá. Sopron városánál interesen levő 12,000 frtjából a pápai reform. egyháznak 4000 frtot hagyott, hogy annak évi kamata a lelkészek fizetésére fordíttassék. Másféle pénzéből pedig ugyanitt a két reform. lelkésznek 200 frtot, a professornak 50 frtot, az öreg deákoknak pedig 100 frtot hagyott. A győr-ujvárosi ref. egyháznak ugyanilyen czélokra, ugyanazon személyeknek szintén összesen

4350 frtot rendelt. A győr-ujvárosi ágost. hitv. evang. egyháznak szintén a lelkészi fizetésekre 2000 frtot hagyott, az akkori prédikátor és rektor számára külön 50—50 frtot s az öreg és apró diákoknak szintén 50 frtot. Mivel boldogult férje a soproni iskolában az ágostai h. ev. szegény tanulókról már gondoskodott, azért ő meg a reform. tanulók számára hagyományoz a soproni egyháznak 2000 forintot oly feltétellel, hogy ezeket is felvegyék a stipendiáriusok közé; ref. tanulók nemlétében pedig ágostai h. evangelikusok élvezzék a kamatokat.

A győri és pápai reform., valamint a győri evang. egyház koldusainak egyenként 12 frtot hagyott. Győri házát rokonai közül Komáromy Éva és Ádám gyermekei nyerték. Végrendeleti végrehajtókul Kenessey Istvánt és Ostffy Mihályt a dunántúli protestáns egyházak főembereit rendelte. Ezek fáradságának jutalmazására is 500 frtot kötött le.[1]

IX.

Telekesi Török István rövid jellemzése. A veszteség, mely halálával a dunántúli evang. egyházakat érte.

Egykorú életrajzírója már külsőleg is ékes termetűnek festi Törököt. «A mindeneket alkotó Isten — mondja Torkos — őtet oly tekéntetes termettel ékesítette, hogy bátor számos uri rendeknek compagniájában találkozott lennie, de azok között, mint egyenesen fölnevelkedett szép czédrusfa oly ékesen praesentálta magát.» És e tekintetben Saulhoz méri őt, a kinél Izrael fiai között nem vala szebb, vállasabb és magasabb.

És a szép testben nemes lélek lakozott. Mint árva gyermek, úgy szólván maga tette magát emberré. Művelt, képzett elméjének, érett, nemes gondolkodásának és tiszta jellemének bizonyságai azon megbízatások és hivatalok, melyekkel őt megtisztelték. Tudományszeretetét az iskolák, tudósok és tanulók bőkezű pártfogóságával is bebizonyította. Hazafiságáról pedig hosszú véres harczok is beszélnek, melyekben részt vett. Ha nem halljuk is, hogy Rákóczy háborúiban egyes hősi tettekkel, személyes vitézségével tette volna nevét különösebben is emlékezetessé, mert hiszen nagy termete alatt is beteges testet hordozott, testvérei közül csak ő ért férfikort és fiai is elhaltak: de mint kormánytanácsos, élelmezési biztos, hadsereget toborzó és szerelő huszárezredes hűséggel, becsülettel és áldo-

[1] A végrendeletet közli Liszkay J. i. m. 186. l.

zatkészséggel szolgálta nemzetének ügyét, s mint ilyen hasznavehető tagja volt Rákóczy vezérkarának.

Evangeliomi hite és vallásos meggyőződése pedig kemény tűzpróbákat kiállott színarany volt. Vallás, isteni tisztelet nála életszükség volt. A szemtanu Tóth János mondja róla: «Ő az Istennek lakó templomát, mely igen gyakorolta, úgyhogy akárminemű utaira is addig nem indult és functiójához nem kezdett, míg abban devotióját el nem végezte és Istenének nem szolgált. Óh mely buzgóságosan térdeit meghajtván imádkozott, könyörgött, éneklett és a szent sacramentumokkal is élt. Ő Jákóbbal azt mondá: «Nem bocsátlak el tégedet, míg meg nem áldasz engemet». Vallási symboluma volt: «Non est volentis, neque currentis, sed Dei miserentis». Haynóczy mondja, hogy e szavakat sokszor hallotta szájából és látta is hogy e jelmondatot szokta a maga és mások könyveibe írni.[1]

Vallásossága megfelelő erkölcsi életben termette gyümölcseit. Forrásaink egyhangúlag emelik ki humanitását, melegen érző jó szivét. Ezt még mint katona sem tagadta meg. Bercsényinek írt levelében, mint láttuk, ugyancsak nyomós szavakkal kér oltalmat és kiméletet a szegénység számára. Jobbágyaival pedig mint földesúr atyailag bánt. A jótékonyság gyakorlásában felekezeti szűkkeblűség sem kötötte meg kezeit. «Ki mely valláson volt, nem sokat vizsgálta. Javait senkitűl soha nem sajnálta» — mondja Miskey.

Haynóczy még a hitben való állhatatosságát halmozza el különös dicsérettel. Nagy dolog is volt ez, mikor annyi volt a csábító példa, midőn a hitehagyás az emelkedés lépcsőjéül szolgált, midőn a Török törzsnek egyik főága maga is elpártolt s midőn ő maga is oly erős kisértéseknek volt kitéve (pl. Esterházy és Erdődy udvarában). Ő inkább tűrt mellőztetést, jogtalanságot, de apáinak hitéhez hű maradt. Azért mondják el koporsója felett az egyház szolgái: «Ó bizonyára igen drága és igen sokban áll minékünk Magyarországban az mi Evangelica Vallásunk! Sok jószágunknak elvesztésiben, sok keserves szenvedésinkben; ezenfelül sok számú Lölköknek kárvallásában, kik vagy az halálnak félelme vagy penig nagy igéreteknek ereje által meggyőzettetvén az előbbenyi hitet megtagadták!» Török nem szégyelte a Krisztus evangeliomát, nem hagyta el a mi gyülekezetünket, miképen annyi sokan e kor fiai közül. Ezen állhatatosságára és a gazdag, tekintélyes nemesi patronusok megfogyatkozott soraira vonatkozólag mondja Tóth: «Rara avis in terris, ritka madár az illyetén Úr ez mi mostani időnkben!»

[1] Haynóczy, Oratio funebris 25. l. Ugyanez volt I. Rákóczy György jelmondata is.

És Török szivében a hitbuzgóság nem maradt puszta kegyes szándék. Ő a szükséges anyagi javakkal is rendelkezett, a melyekkel eleven jeleit adhatta egyházszeretetének. «Házi dolgai és oeconomiája is — mondja Torkos — megáldattak bőséggel. E termő kertnek, az Rábaköznek határiban elterjesztette Isten e Tekintetes Úrnak jószágit, mint hajdan Ábrahámnak javait a Canáán földén. Sőt olyan lőn, mint Jób amaz Úr földén, hogy nem vala hozzá hasonlatos. Ne vétsek ugyan senkinek, de merem mondani, Dunán innend jó darab földön Török István Úrhoz hasonló nem találtatott.» Vagyona mellett emelte Török tekintélyét ősi nemzetsége is. Torkos zászlós úrnak is czímezi, de ezen rangjának eredetét nem ismerem. A többi szónok beéri a szerényebb táblabiró megszólítással.

Gazdag vagyona, melyet egyforma készséggel hozott áldozatul hazájának és egyházának, halála után idegen kézre kerül. De mintha az általa lakott földön tovább is ott élt volna az ő szelleme és varázshatalommal lett volna a reá településre. Az egyedi kastélyban e század elején, midőn az gróf Festetich Ignácz kir. kamarásnak volt tulajdona, nemcsak Kis János soproni pap és szuperintendens volt mindig szivesen látott vendég, a kinek atyját e nemeslelkű kath. gróf fia érdeméért felmenté minden jobbágyi szolgálat alól; hanem 1808-ban az evangelikusoknak Szent-Andráson tartott kerületi gyűlése alkalmával Festetich gróf a mintegy 100 egyházi és világi küldöttet vendégül hivá kastélyába. 1814-ben június 21-én pedig ugyancsak Festetichnek egyenes kivánságára és meghivására a dunántúli ev. egyházkerületi gyűlés Egyeden tartatott azon kastélyban, a hol egy évszázaddal elébb Török István szárnyai alatt a sok számkivetett pap menedéket talált. S úgy hozta a véletlen, hogy özv. gróf Teleki Józsefné Róth Johannának evang. tanuló ifjak számára tett 100,000 frtos alapítványa is e gyűlésen, e kastélyban lőn általános öröm között kihirdetve. Szép napok, szép példák, mélyen megszégyenítők a mai felekezeti türelmetlenségre. [1]

Töröknek korai, 56 éves korában bekövetkezett halála váratlan súlyos csapás volt a dunántúli egyházakra. Érzi a veszteség súlyát a lelkes győri pap, midőn azt kérdi a temetésen: «Augustana Confessio szerént való magyar keresztyénség, mi az oka, hogy nemes országunkban csak olyan vagy, mint egy pusztán hagyott akol, mint az megszedett szőlőben levő romladozott kunyhó? Óh, ez az egyik oka, hogy oda

[1] Kis János superint. emlékezései. Budapest. 1890. 275. és 568. l. Ugróczynak Egyeden tartott megnyitó beszéde megjelent Sopronban 1814.

vannak az erős cédrusfáid, oda vannak a főfő rendeid. Egyéb aránt itt a Dunán innen való tartományokban még ez ideig a tek. telekesi Török István Urat a seregek Istenének kegyelme közöttünk tartotta. Örültünk neki, mint a zsidó nép örvendezett az assiriai fogságban Mardókeusnak. De már ez is elvétetett, óh jajgass jegenyefa!»

Különösen inséges volt akkor egyházunkban a papok és tanítók helyzete. «Minket — mondja tovább Torkos — magyar egyházi szolgálatban munkálkodó személyeket, az Isten e világnak szemei elében mint halálra valókat adott, mert csudája, sőt sepreje lettünk e világnak, megvettetett állatok minden emberek előtt. De mind ennyi nyomorúságunkban ki volt pártfogónk? Ó, a több jó Urak között legfőképen legdicséretesebben, legszorgalmatosabban a tekintetes telekesi Török István Úr. De már, ó jaj, cecidit Cedrus!» Méltán kesergik a temető szónokok azt is, hogy gyermektelenül, örökös nélkül hunyt el Török. Mert ha valaha, úgy most lett volna szüksége egyházunknak egy második Török Bálintra.

A még súlyosabb jövendő, melyeknek sejtelme e beszédek hangulatából kiérzik, be is következett a dunántúli egyházakra. A győri protest. egyházak, melyeket Törökék oly előszeretettel ápoltak, 1749. márcz. 17-én elvesztették vagyonukat, szabadságukat. A predikáló széken nem maradt ott Török czímere «mind végezetiglen», hanem a katholikusok zsákmánya lett a templommal együtt. Még nem mult el három évtized és a vadosfiai templomból, mely alatt Török porai pihennek, a katholikusok által előidézett verekedés miatt fogságba hurczolták a jeles Fábri Gergely püspököt s hivatalától megfosztván őt, nem volt szabad neki többé oda visszatérnie. Híveire nagypénteken verték a 200 botot, másokat lovakhoz kötve pórázon vezettek el prédikáció alatt a templomajtó előtt. Hogy meg nem fordult Törökünk sírjában és nem suhintott egyet a kuruczháborúkban meghordozott kardjával! Rendszeres üldözéssel azután Rábaköznek jó részét áttereltek. A mai evang. lakosság ott csak ama hétezerből való, kiket az Úr magának hagyott, kik nem hajtottak térdet a Baálnak. (Róm. 11, 4.)

Vajha felkelthetnők telekesi Török István emlékezetével egyháziak és világiak között azt az állhatatos, buzgó és áldozatkész evangeliomi szellemet, mely nála az igaz hazafisággal oly példás, szép harmoniába olvadt össze!

Az igaznak emlékezete áldott.